

**KONINKLIJKE
VERENIGING
TER BEOEFENING
VAN DE
KRIJGSWETENSCHAP**

OPGERICHT 6 MEI 1865

Ereleden

Z.K.H. de Prins der Nederlanden

Z.E. Luitenant-Generaal b.d.
M. R. H. Calmeyer

Generaal-Majoor b.d. J. J. de Wolf

Generaal-Majoor b.d.
E. R. d'Engelbronner

? Z.E. Luitenant-Generaal
J. P. Verheijen

Bestuur

Voorzitter

H. A. Couzy, bgen art

Vice-voorzitter

A. T. M. Oonincx, cdre KLu b.d.

Leden

G. C. Berkhof, lgen gn
R. Groot, maj gn
A. G. C. Kok, kol marns b.d.
F. J. Roelofs, kol KLu
H. A. Schaper

Redacteur

P. L. Hoervers, bgen inf b.d.
p/a Hogere Krijgsschool
v.d. Burchlaan 31
2597 PC Den Haag

Secretaris

W. F. Anthonijsz, lkol cav
Denijsstraat 135
2551 HJ Den Haag

Penningmeester

J. R. Karssing, lkol cav
Dotterbloem 7
2317 LS Leiden
girorekening 7 88 28

MARS IN CATHEDRA

**15 JAN
1987**

71

IN DIT NUMMER

Mededelingen van het bestuur:
Cadettenprijs - Bijeenkomst te
Breda, 15 sept. 1986 - Eerstvol-
gende bijeenkomst **2436**

Maatschappelijke waardering
voor het militaire beroep, voor-
dracht door prof. dr. F. C. Kwant **2437**

Internering van vreemde militai-
ren in Nederland gedurende de
Eerste Wereldoorlog, door drs.
W. Klinkert, vaandrig der inten-
dance, wetensch. ass. afd. AMW
van de KMA, Breda **2447**

Reacties van lezers **2463**

©

MEDEDELINGEN VAN HET BESTUUR

Cadettenprijs

Op 4 juli jl. is — na de buluitreiking door de gouverneur van de KMA — de Cadettenprijs door de voorzitter van de Vereniging uitgereikt aan tweede luitenant KLu *R. J. Mos-sinkhoff* voor diens — in het kader

van het officiersexamen gemaakte — scriptie met als titel „Ballistic missile defense”. Deze scriptie stak ver uit boven die van zijn collega's en verdiende alleszins de waardering van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap.

Bijeenkomst te Breda

maandag 15 september 1986

Door afwezigheid van zowel de voorzitter als de vice-voorzitter zit de *penningmeester*, lkol cav J. R. Karssing, de bijeenkomst voor, die hij om 19.30 uur in de Aula van de KMA te Breda opent.

Het is de eerste keer dat — op experimentele basis — eveneens de dames van de leden van de Vereniging zijn uitgenodigd. Daartoe was een onderwerp gekozen dat ook voor hen van interesse zou kunnen zijn. Helaas moet worden geconstateerd dat dit initiatief vooralsnog als mis-

lukt moet worden beschouwd; de enkele aanwezige dames droegen vrijwel allen de wapenrok.

Dat de zaal redelijk was gevuld vond, jammer genoeg, niet zijn reden in de aanwezigheid van vele cadetten; die lieten en masse verstek gaan. Ook op die avond vond de zg. coördinatieperiode (ontgroening) plaats; een activiteit waarvan het bestuur niet op de hoogte was en waarop door de leiding van de KMA niet is geattendeerd. In dat geval had een andere bijeenkomstdatum of een andere locatie in overweging kunnen worden genomen. Gelukkig was het Opleidingscentrum voor officieren van speciale diensten (OCOSD) wel zeer sterk vertegenwoordigd.

MILITAIRE SPECTATOR

Maandelijks ontvangen de leden de Militaire Spectator. Ten einde de toezending aan de leden die thans nog actief dienend officier van Land- of Luchtmacht zijn, ook na hun dienstverlating zeker te stellen, wordt belanghebbenden verzocht de ledenadministratie van de Vereniging (Karel Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk) in voorkomend geval ter zake in te lichten.

De waarnemend voorzitter heet de aanwezigen welkom, leidt prof. dr. Kwant in, die zal spreken over de maatschappelijke waardering van het officiersberoep, en verleent vervolgens de inleider het woord.

Aangezien geen geluidsapparatuur was opgesteld is de op de voordracht gevolgde, levendige discussie niet op de band opgenomen en kan derhalve niet worden gepubliceerd. In plaats daarvan treft de lezer in deze aflevering een bijdrage aan van vdg int drs. W. Klinkert, over „Internering van vreemde militairen in Nederland gedurende de Eerste Wereldoorlog”.

Eerstvolgende bijeenkomst

Op *maandag 2 februari 1987* te 19.30 uur houdt de vereniging voor leden en introduc(e)s een bijeenkomst in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag, waar door prof. dr. U. Rosenthal een inleiding zal worden gehouden over **Crisisbesluitvorming**

Na de voordracht wordt, als gebruikelijk, gelegenheid tot discussie geboden.

Introductie d.l.v. de secretaris, lkol W. F. Anthonijsz, Frederikkazerne, geb. 110, postbus 90701, 2509 LS Den Haag. Telefonische aanmelding wordt op prijs gesteld; tel. tijdens diensturen (070) 16 68 99.

Maatschappelijke waardering voor het militaire beroep

prof. dr. F. C. Kwant

Een beroep houdt in dat iemand de taak op zich heeft genomen in maatschappelijk verband een bepaald pakket werkzaamheden te verrichten en als deskundige door zijn samenleving wordt erkend, aanvaard en gehonoreerd. Het beroep veronderstelt dat zijn drager zich ertoe heeft bekwaamd dat soort werkzaamheden te verrichten. De veelheid van beroepen hangt samen met arbeidsverdeling. Er zijn twee golven van arbeidsverdeling te onderkennen. Vooreerst zijn de mensen, reeds in de prehistorie, ertoe overgegaan soorten van produktie, en dus van produkt, te onderscheiden, en de verschillende produkten te laten vervaardigen door verschillende mensen; maar dan wel zo dat één werker in beginsel zorgt voor het gehele produkt. Deze arbeidsdeling is al zeer oud. Zij moest tot stand komen toen de vaardigheden van de mens zover waren ontwikkeld dat de enkeling ze zich niet langer allemaal eigen kon maken. Toen schriftelijke documenten nog niet bestonden, waren de beroepen van bestuurder, landbouwer, veehoeder, tentenmaker, instrumentmaker, medicijnman, bard of woordkunstenaar, reeds aanwezig. Een tweede vorm van arbeidsdeling is dat de totstandbrenging van één produkt wordt geanalyseerd in vele deeltaken en dat die deeltaken worden toevertrouwd aan verschillende mensen. Die manier van arbeidsdeling nam een spectaculaire vorm aan in Europa tijdens de zestiende en zeventiende eeuw, toen de zogenaamde manufactuur ontstond. Men bracht vele werkers bijeen in één arbeidsruimte, vertrouwde een ieder een produktonderdeel toe, en monteerde naderhand het gehele produkt. De encyclopedie en Adam Smith kiezen beide hetzelfde voorbeeld: de produktie van de speld. De machine

komt in zicht; de taken worden namelijk zo schraal dat zij aan machines kunnen worden overgedragen. Het spreekt vanzelf dat dan vele soorten van beroepen ontstaan. Momenteel is een dik boekwerk nodig om alle beroepen op te sommen, en nu ontstaan elk jaar nieuwe beroepen. Men heeft er een televisiespelletje van gemaakt iemands beroep door enkele insiders aan de hand van vraag en antwoord te laten onthullen.

Vandaar dat het woord „beroep” nu op twee verschillende manieren wordt gebruikt, vooreerst voor een „beroepsgroep”, en ten tweede voor onderscheiden „beroepen” binnen die groep. Wanneer wij spreken van het militaire of van het agrarische beroep, hebben wij te doen met beroepsgroepen; daarbinnen kunnen weer vele verschillende beroepen worden onderscheiden. Zegt men van iemand dat hij het militaire beroep heeft gekozen, dan weten wij wel in welke hoek wij hem moeten zoeken, maar allerminst in welke sector en op welk niveau hij werkt.

De markante onderscheidenheid van het militaire beroep

De militaire bezigheid is zo oud als het menselijke groepsbestaan, niet echter het militaire beroep. Sinds mensen in groepsverband hebben gebouwd aan cultuur, hadden hun handen twee taken te vervullen. Enerzijds moesten zij cultuur bouwen en in stand houden, anderzijds moesten die zelfde handen het opgebouwde verdedigen. Ook in groepsverband geldt immers voor de mens het bekende gezegde: „homo homini lupus”. Altijd hebben mensen elkaar bedreigd en altijd hebben zij zich dus, individueel en in groepsverband, tegen

elkaar moeten verdedigen. Hiermee is echter nog niet het militaire beroep gegeven. In de bijbel lezen wij dat vorsten van steden rond de Dode Zee Abrahams neef Lot hadden gevangengenomen. Abraham riep toen zijn herders op ten strijde en bond de strijd aan tegen de zogenaamde koningen. Hij won, en bevrijdde zijn neef. Die herders verrichtten een militaire bezigheid, maar waren geen militair-beroepsdragers. Dezelfde personen die produktief werk verrichtten, traden militair op wanneer de nood aan de man kwam. De militaire bezigheid was daar nog niet een apart beroep. Ik neem aan dat die situatie zich in het verre, prehistorische verleden regelmatig heeft voorgedaan. Het militaire beroep is echter zeker ouder dan onze door schriftelijke documenten gestaafde geschiedenis. Zijn bestaan maakt immers deel uit van de feodale structuur, zoals Georges Dumézil bewijst in zijn boek *L'idéologie tripartite des Indo-Européens* (Brussel, 1958): de trits priester-krijger-grondverbouwer verdeelt de arbeid en bepaalt de maatschappelijke verhoudingen. Welnu, deze structuur wortelt reeds in de prehistorie. Het militaire beroep is dus zeer oud en zeer algemeen. Wel doet het zich op vele verschillende manieren voor, omdat het feodale stelsel vele vormen heeft aangenomen.

Het militaire beroep is niet zomaar een van de vele. Het is wel één naast de vele, maar zó dat het zich toch ook weer van alle andere te zamen onderscheidt. Alle andere beroepen zijn immers produktief in positieve zin, doordat zij goederen of diensten voortbrengen. Zij hangen samen met de „productive hands” (Adam Smith). Het militaire beroep echter hangt samen met de hand die beveeligt, door de vijand af te schrikken of uit te schakelen, dus met de agressiviteit. Bestond die agressiviteit niet, dan zou het militaire beroep geen bestaansreden, geen zin hebben. Duidt men deze agressiviteit aan als een negatieve factor, d.w.z. als iets dat te betreuren is, dat er eigenlijk niet zou moeten zijn, dan komt men tot de conclusie dat er rond dit beroep een waas van negativisme hangt. Verdwijnt, in een utopische toestand, de agressiviteit, dan verdwijnt ook het militaire beroep. In Utopia, in de mohammedaanse of christelijke he-

mel, is geen krijgsmacht meer. Vandaar ook het geheel eigen karakter van de middelen die binnen dit beroep worden gehanteerd; zij zijn geen produktie-, maar destructiemiddelen, wapenen geheeten. Vandaar de utopische droom dat het zwaard wordt omgevormd tot ploeg. Vandaar ook het geheel eigen karakter van de militaire bezigheden, ook in vreedstijd: strijdt men niet tegen een werkelijke vijand, dan oefent men zich toch tegen een imaginaire. Om deze redenen is het militaire beroep (deels te zamen met het politionele) op een markante manier onderscheiden van alle andere. Dat sluit echter, zoals wij nog zullen zien, verbanden niet uit: uit dezelfde inventiviteit ontstaan zowel produktie- als destructiemiddelen. Arbeidsmiddelen en wapenen ontwikkelen zich te zamen. Met dit bijzondere karakter van het militaire beroep hangt een merkwaardig feit samen. Het beroep wordt soms op grond van levensbeschouwelijke motieven van de hand gewezen. De redenering is zeer eenvoudig: dit beroep vindt zijn bestaansreden in een bodem die door de desbetreffende levensbeschouwing als een kwaad wordt afgewezen. Veroordeelt men die bodem, dan ook hetgeen daaruit ontspruit. Wij kennen uit onze eigen geschiedenis twee voorbeelden. Vooreerst hebben zich binnen het christendom extreme interpretaties voorgedaan die zover gingen. Agresiviteit is de zondige bodem die moet worden afgewezen. Doet iemand dit radicaal en consequent, dan moet hij ook het militaire antwoord op agressiviteit van de hand wijzen. Vandaar soms een radicaal pacifisme in christelijke kringen. Dan wordt ook staatsgeweld veroordeeld, want „wie het zwaard hanteert, zal door het zwaard omkomen”. Deze denkwijze heeft zich ook voorgedaan in communistische milieus, zolang namelijk het communisme nog een protestbeweging was, en geen gevestigd systeem. Geweld, zo redeneerde men daar, komt voort uit het eigendomsregime; het zal, met de krijgsmacht als geweldwering, verdwijnen wanneer het communisme eenmaal is gevestigd. Ook buiten Europa is die denkwijze voorgekomen; denken wij aan Gandhi's boodschap van geweldloosheid. Denken wij ook aan anarchisme, aan hippies, power-flowerbeweging. enz.

In ons gemeenschappelijk gedachtengoed zijn motieven aanwezig waaruit een radicaal pacifisme, met afwijzing van de krijgsmacht, kan ontstaan. Het behoeft geen betoog dat die interpretatie van het christendom allerminst de gangbare is. Wel ontmoet men met grote regelmaat de gedachte dat het militaire apparaat een „noodzakelijk kwaad” is: ware de mens helemaal zoals hij moet zijn, dan is de krijgsmacht overbodig. Ook al is de krijgsmacht zelf geen kwaad, zij is werkzaam in de hoek van het kwaad. Dan kan een antimilitarisme ontstaan dat weliswaar krijgsmacht niet afwijst, maar het wel moeilijk vindt met vuil om te gaan zonder vuile handen te krijgen. Het bijzondere karakter van het militaire beroep is bepaald niet zonder consequenties. Maar nogmaals, het militaire beroep wordt door verreweg de meeste mensen, ondanks zijn bijzonderheid, zonder meer aanvaard als een eerlijk beroep.

Het aanzien van beroepen

Het aanzien van een beroep hangt samen met zijn waarde voor de samenleving waarin het fungeert. Men zou zich echter deerlijk vergissen door die waarde te beschouwen als een vaststaand gegeven dat los zou staan van de houding die de mensen aannemen. Waarde is nooit en nergens in die zin een objectief gegeven. Altijd en overal wordt waarde mede geconstitueerd door de waardering van de mensen. Dat betekent niet dat waarde helemaal geen objectieve grondslag zou hebben; de waardering van de mensen is immers geen blinde optie. Wij waarderen de dingen omdat zij zuss en zo zijn. Die objectieve grond is echter niet dwingend. Wij kunnen immers de ding-kwaliteiten meer of minder zwaar wegen. Een eenvoudig voorbeeld: wij hebben waardering voor uien, en die waardering berust ergens op; uien smaken niet als pek. Maar uien kunnen meer en minder worden gewaardeerd, en vooral: de een houdt ervan, de ander niet. In de éne groep worden uien hoog, in een andere laag gewaardeerd. Samenvattend: de waarde maakt de waardering, maar de waardering maakt ook de waarde. Dat geldt overal, ook voor de beroepen.

Dat heeft vergaande gevolgen voor ons thema. Er is geen sprake van dat het militaire beroep een vaststaande waarde zou hebben die altijd en overal dezelfde blijft. De waarde van het militaire beroep heeft wél objectieve gronden. Het gevaar van groepsagressiviteit is een altijd dreigende werkelijkheid en militaire bescherming kan niet worden ontbeerd. Zonder die bescherming geen veiligheid. Maar deze motieven krijgen dank zij de in een bepaalde samenleving heersende waardering gewicht; hier méér, daar minder. Uit dit alles volgt dat de waardering voor de krijgsmacht van samenleving tot samenleving verschilt. Dat is geen kwestie van waarheid, alsof er één objectieve waardering zou zijn waarvan men in twee richtingen zou kunnen afwijken. De waarde komt mede door de waardering tot stand. Elke samenleving kent een eigen waardenrangorde en een daarmee samenhangende hiërarchie van beroepen. Een beroep dat in de éne samenleving hoog wordt gewaardeerd, wordt minder gewaardeerd in een andere. Wij moeten nog verder gaan: ook binnen één samenleving varieert de waardering voor een beroep van periode tot periode.

Met de waardering voor het militaire beroep hangt zijn aantrekkingskracht samen. Is de waardering groot, dan is het gemakkelijk krachten ervoor te werven. Die werfkracht is niet altijd nodig geweest. Er zijn samenlevingen geweest waarin de hogere lagen van de krijgsmacht erfelijk werden bemand: jonge mensen waren bij de geboorte al krijgsleiders. Dat was het geval bij de feodale adel in al zijn vormen; of zij werden aangeduid als standen, kasten, of hoe dan ook: er was een sociale groep die de krijgsleiders leverde. Uit andere groepen werden geen krijgsleiders gerecruteerd. Soms was er op dezelfde wijze ook voetvolk: in het middeleeuwse Europa konden adellijke heren de horige mannen oproepen als voetvolk. Naarmate echter het neringdoende en handwerk bedrijvende burgerdom van de steden toenam in aantal en gewicht, was er minder krijgsvolk-bij-geboorte. Toen namen huurlingen — die vroeger ook reeds bestonden; men denke aan het keizerlijke Rome — de lege plaats in. De leegte werd ook wel opgevuld door dienstplicht (Napoleon). Maar toch zijn

de aantrekkelijkheid en werfkracht van het beroep van steeds groter belang geworden. De krijgsmacht heeft aanzien nodig wil zij een bloeiend bestaan leiden.

Het ligt voor de hand dat het aanzien van een beroep, dat door zijn aantrekkingskracht dragers moet aanwerven, niet altijd gelijk blijft. De aanwezigheid van een beroep op de arbeidsmarkt doet schommelingen voor de hand liggen. Is de werfkracht van een beroep groot, dan is er als regel een groot aanbod van krachten. Het ligt dan minder voor de hand dat alle kandidaten van binnen uit erg gemotiveerd zijn voor het werk. Zij worden immers ook aangetrokken door het aanzien van het beroep en door de gunstig geachte condities. Het gevaar dreigt dat de beroepsbemanning groot en de motivatiegraad relatief laag is. Wordt een beroep aldus bestormd, dan wordt het met sociale devaluatie bedreigd. Die zal plaatsvinden, tenzij zijn dragers het weten te beschermen, bijvoorbeeld door het sluiten van de gelederen en uitsluiting. Men doet dit momenteel door „erkenning” af te dwingen en toegangsvoorwaarden op te leggen die dan liefst door de beroepsdragere zelf worden geïnterpreteerd en gecontroleerd. Is echter in een beroep de klad gekomen, dan worden zijn gelederen verlaten. Blijft de behoefte aan het beroepsprodukt of de beroepsdienst bestaan, dan zal schaarste optreden die de prijs van het produkt of van de dienst omhoogjaagt. Daardoor kunnen zelfbewustzijn en toewijding van de beroepsdragere toenemen, en het beroep zit weer „in de lift”. Op deze wijze kan de status van beroepen stijgen en dalen. Veelal volgen stijging en daling elkaar op. Er zijn nog vele andere redenen waarom de status van beroepen kan stijgen en dalen, maar volledigheid is in deze context niet mogelijk.

Wèl is het nodig te beseffen dat wij niet langer leven in een maatschappelijk bestel waarin de beroepshierarchie in hoge mate constant is. Dat was het geval in het feodale bestel, bijvoorbeeld in India met zijn kasten, en in onze middeleeuwen. Daar leek de rangorde zo vast te staan dat men kon denken — en zeggen — dat god, of de goden, de kasten/standen hebben gewild. Bij ons hebben

de stedelijke burgers aan deze toestand een einde gemaakt. Vooreerst waren zij zelf onsitueerbaar in het feodale bestel; zij behoorden immers nòch tot de priesters, nòch tot de horigen. En bovendien maakten zij door hun initiatieven nieuwe beroepen en rangen. Op den duur schiepen zij zelfs een geheel nieuwe toestand: niet langer bepaalde het standsniveau het beroepsniveau, maar omgekeerd: het beroepsniveau ging het standsniveau bepalen, zoals het geval is in ons arbeidsbestel. Omdat in ons bestel „man makes his life” (het beginsel van de VS, d.w.z. de mens heeft de vrijheid zelf een beroep te kiezen; hij wordt niet als beroepsdrager geboren) is doorstroming in beginsel aanwezig. Noch de situering van mensen in beroepen, noch de rangorde van beroepen liggen vast.

Dat wil echter niet zeggen dat het aanzien van beroepen dag in dag uit zou veranderen. Dat aanzien hangt samen met onze collectieve waardering, en die verandert niet dagelijks. Het aanzien van beroepen heeft een relatieve stabiliteit, die echter veel korter duurt dan vroeger.

Waardering voor het militaire beroep in Nederland

Ik stel hier de vraag aan de orde naar de krijgsmachtwaardering in ons eigen, in 1648 officieel onafhankelijk geworden, land dat begon als de Republiek van de Zeven Provinciën, en dat zich nu aanduidt als Koninkrijk der Nederlanden, of kortweg Nederland. Dit land had en heeft een klein territorium, maar mondiale commerciële relaties te verdedigen, aanvankelijk in de vorm van nederzettingen, later in de vorm van koloniën, nu in de vorm van relaties.

Twee zaken zijn van meet af aan duidelijk geweest. Het land moest beschikken over militaire middelen teneinde territorium en externe belangen veilig te stellen, maar in de tweede plaats was het overduidelijk dat veiligheid niet kon worden bewerkstelligd met militaire middelen alleen: bondgenootschappelijke relaties waren daartoe onontbeerlijk. Het land mocht vijanden hebben: daar moesten strijdvaardige bondgenoten tegenover staan. Het rampjaar 1672 bewees dat: inter-

nationale vereenzaming bracht ons aan de rand van de afgrond; slechts de inval van de winter bracht redding. Het was de politiek die had gefaald en politici werden afgestraft.

Nederland heeft nooit in zulk een mate op zijn krijgsmacht kunnen en willen vertrouwen als Frankrijk, Duitsland en Engeland dat regelmatig hebben gedaan. Het heeft zich bovenal door bondgenootschappen veilig willen stellen, zonder daarbij erg met de sabel te rammelen. Nederland was vooral gebaat bij een internationale rechtsorde (Hugo Grotius). Daarbij komt nog de markante handelsgeest die maakte dat Nederlandse bestuurders steeds zoveel mogelijk wilden bereiken met inzet van zo weinig mogelijk middelen. Vandaar dat Adam Smith de Nederlandse spaarzaamheid hemelhoog prees en dat „dutch” veelal met zuinig werd (en wordt) vereenzelvigd.

Het hangt vermoedelijk ermee samen dat de waardering voor de krijgsmacht in ons land over het algemeen minder hoog was dan in de omringende grote landen; minder hoog ook dan momenteel in de VS en de Sovjet-Unie. Vandaar een relatief geringe bereidheid militaire middelen ter beschikking te stellen. Het kwam dan ook regelmatig voor dat de krijgsmacht in perioden van langdurige vrede werd verwaarloosd (men gaf van regeringszijde natuurlijk nooit toe dat dit het geval was). Bij het uitgeven van geld voor militaire middelen kon men zich moeilijk vrijmaken van de bijgedachte aan weggegooid geld. Er zijn, tijdens perioden van groot gevaar, uitzonderingen geweest. Maar die zijn zo schaars en kort geweest dat wij wel mogen spreken van een algemene toestand.

Daarbij komt nog iets anders. De Republiek van de Zeven Provinciën was de eerste burgerdemocratie van Europa. Ons land brak met de feodale monarchie. Nederland huldigde niet langer een monarch. Het land werd ook een federatie. Binnen alle delen, en ook in het geheel, heersten de handeldrijvende burgers. Dat is gevisualiseerd op de portretten van Frans Hals. Die heeft vele groepen machthebbers geschilderd. Zij staan op een rij die geen middelpunt heeft. Het Nederlandse bestuursmodel komt ook tot uitdrukking in ons spreekwoord: op zijn elf-en-dertigst; in Friesland

viel geen beslissing zonder de raadpleging van de elf steden en de dertig plattelandsgemeenten. In het feodaal-monarchistische model was er één opperbeheerser die tegelijkertijd bevelvoerder was van de krijgsmacht; altijd nominaal, soms ook werkelijk. Het traditionele bestuursmodel lag dicht bij het model van het militaire handelen; Napoleon keerde daarheen weer terug. Het Nederlandse bestuursmodel was nieuw en anders. Er was wel bestuursgezag, maar niet in militaire stijl. Vandaar dat er afstand ontstond tussen de nieuwe bestuursstijl en de militaire stijl. Vandaar dat men de stadhouders, waarin men militairen onderkende, wantrouwde. Vandaar de stadhouderloze tijdperken. Deze nieuwe „stijlafstand” tussen bestuur en militair apparaat is kenmerkend voor de Nederlandse verhoudingen. Zij sluit waardering voor het militaire apparaat niet uit, maar wel vereenzelviging. Nederland was, minder dan andere landen, ertoe geneigd zijn identiteit en zijn militaire gezicht met elkaar te identificeren, zoals dat het geval was in het napoleontische Frankrijk en het keizerlijke Duitsland.

Ik wil echter niet blijven stilstaan bij deze algemene beschouwingen over onze Nederlandse geschiedenis. De naoorlogse periode vraagt onze speciale aandacht. Wij leven immers nog steeds in de problemen van de „vrede” die toen tot stand is gekomen.

De Tweede Wereldoorlog heeft ons het belang van de krijgsmacht op een heel indringende wijze duidelijk gemaakt. Wij werden door een krijgsmacht overveldigd en door een krijgsmacht bevrijd. Het werd ons bijzonder duidelijk dat wij het zonder krijgsmacht niet kunnen stellen. Heel kort na die oorlog meenden wij de krijgsmacht alweer nodig te hebben, en wel om onze banden met Nederlands-Indië te verdedigen; wij vonden vanuit onze traditie die banden vanzelfsprekend, al waren wij wel bereid daaraan een nieuwe vorm te geven. Wij zagen helaas, althans in overgrote meerderheid, niet dat die banden overleefd waren en niet konden worden gehandhaafd. Grote druk van bondgenoten en vrienden was nodig voordat wij, onwillig, de nieuwe feiten aanvaardden. Een met grote spoed heropgerichte krijgsmacht trad op

met bewonderenswaardige efficiency, maar militaire successen waren niet voldoende om een onhaalbare politiek door te drukken. Natuurlijk konden wij in Indonesië niet bereiken wat België later in Kongo niet kon bereiken, en Frankrijk/VS niet in Vietnam. Onze militairen waren gefrustreerd, maar hun aanzien werd niet geschaad. Het was zonneklaar dat het falen van de politiek niet aan hen was te wijten.

De sovjetisering van Oost-Europa, die plaatsvond in de periode 1947-52, deed de aanvaarding van de krijgsmacht toenemen. Deze Sovjetrussische politiek werd toen gevoeld als onversneden agressiviteit. Er was, zo dachten wij, geen enkele garantie dat die agressie bij het oostblok zou ophouden en met angst stelden wij vast dat de overweldigers slechts enkele honderden kilometers van onze grenzen waren verwijderd. Wij zagen toen niet de samenhang die er wellicht bestond tussen de Russische politiek en de afspraken van Teheran en Jalta. De Russen was een beschermende bufferzone toegewezen, op voorwaarde dat men in die bufferzone het politieke regime van eigen voorkeur kon kiezen. Maar kon Stalin genoeg nemen met een kapitalistische bufferzone? Was een „kapitalistische bufferzone” voor hem niet een belachelijke contradictie? Moest hij, teneinde de bufferzone, juist als bufferzone, waar te maken, haar niet sovjetiseren, zoals de VS nu hun eigen bufferzones amerikaniseren? Wij waren toen echter aan dit soort vragen niet toe, meenden een militaire aanval te onderkennen waardoor ook wij werden bedreigd, en zochten veiligheid onder het NAVO-schild waartoe ook wij zelf met overtuiging bijdroegen. Wij bewapenden ons zelf, ondanks opbouwmoelijkheden, in NAVO-verband, en het overgrote deel van de bevolking stond probleemloos daarachter. Er zijn weinig perioden in onze geschiedenis geweest waarin het Nederlandse volk zozeer achter zijn krijgsmacht stond als die van de koude oorlog.

Tijdens de jaren '60 traden er veranderingen op die ook de krijgsmacht niet onberoerd lieten. Wij zouden kunnen spreken van een ont-diabolisering van de Sovjet-Unie en een ontmythologisering van de VS. Ontdiabolisering. Het marxisme als denk-

wijze werd erkend als respectabele theorie van grootse allure; ik mocht het zelf doceren, hier aan de KMA. Het marxisme als gevestigd regime verloor zijn monolithische eenheid en kreeg zelfs in de SU een iets menselijker gezicht. De vraag rees of het onderhand niet een van de vele vormen van imperialisme is. Ontmythologisering van de VS: binnen korte tijd vervaagde de Kennedymythe en klonk in Nederland de kreet „Johnson moordenaar”. Wij kregen weer oog voor het imperialisme van de VS en onderkenden vormen van dubbelhartigheid in dat land. Uit naam van de vrijheid wordt heel wat vrijheid de nek omgedraaid.

Hierbij kwam nog iets anders dat ik het beste als volgt kan samenvatten: een nieuw besef van de veranderbaarheid van de sociale situatie, en wel een veranderbaarheid ten goede, in de richting van onze wensen. Wij zagen immers allerlei zaken die vroeger een droom leken, tot werkelijkheid worden: spectaculaire loonsverhogingen, een goede baan voor iedereen, sociale zekerheid — ook voor ouden van dagen, zieken en arbeidsongeschikten — welvaart en vakantie voor iedereen, mogelijkheid van doorstroming, verlenging van de levensduur. Zou iemand in 1930 de toestand van 1960 hebben voorspeld, men zou hem als dwaas hebben uitgelachen. Vandaar een golf van optimisme rond 1960: alles kan, indien wij maar willen en onze krachten samenbundelen. Toen kwamen termen als „structuurverandering” en „structuurverbetering” in de mode. Men ging als het ware op speurtocht naar verouderde structuren die zouden moeten worden bijgesteld. De aandacht viel vooral op drie macrostructuren: kerken, universiteiten, krijgsmacht. Drie bolwerken die uit het verleden tot ons zijn gekomen en nu muf ruiken. U weet wat er in Nederland is gebeurd met kerken en universiteiten. Ik zou hierover een lang verhaal kunnen houden, maar daartoe ontbreekt de tijd. Ik sta even stil bij de krijgsmacht. Ook daar rook men de mufte geur van het verleden. Een achterhaald gezagsmodel. Intolerantie ten aanzien van nieuwe bestaansvormen zoals lang haar en baard: deze gingen als testcase gelden. Geslotenheid van de kazernes en verstarring binnen vastgeroeste gewoonten. Miskennis van democratische rechten.

Een archaisch en veel te introvert strafstelsel. Een ballast van interne vanzelfsprekendheden die niet langer in de maatschappij passen. Men werd toen bevreesd dat er vervreemding zou ontstaan tussen volk en krijgsmacht, dat de krijgsmacht een achterblijvende institutie zou worden. Vandaar de oprichting van de stichting *Volk en Verdediging*, juist in die jaren '60; ik heb zelf deel ervan uitgemaakt. Die stichting kreeg als opdracht de relatie tussen volk en krijgsmacht te bestuderen, en zo nodig adviezen te geven teneinde aanpassing te bereiken. U weet nu dat de soep niet zo heet werd gegeten als ze werd opgediend. Al gauw bleek dat het veranderingsoptimisme voorbarig was en de aanpassingsbereidheid van militairen aanzienlijk. De veranderingswensen waren overtrokken en de mogelijkheden bleken groter dan men vermoedde; bijgevolg werd duidelijk dat de zogenaamde kloof tussen volk en krijgsmacht een boze droom was. Er waren wel problemen, maar die waren oplosbaar.

Ook de vrees dat er een toenemende vervreemding tussen volk en krijgsmacht zou zijn ontstaan, bleek ongegrond. Het is de verdienste van de genoemde stichting zulks te hebben bewezen. Zij heeft een groot opinieonderzoek gehouden inzake de opvattingen over de krijgsmacht die de ronde deden. Ik kan daarop hier niet uitvoerig ingaan. Het is voldoende te vermelden dat ruim 85% van de bevolking zich zonder meer positief opstelde ten opzichte van de krijgsmacht. Sindsdien heeft men periodiek steekproeven gehouden aan de hand van enkele basisvragen. Welnu, er vinden geen belangrijke opinieveranderingen plaats: altijd weer blijkt dat tussen de 85 en 90% van de bevolking zich positief opstelt. Velen spreken daarbij weliswaar van een „noodzakelijk kwaad”, maar omdat zij dat kwaad universeel en onoverwinnelijk achten, vinden zij de krijgsmacht zonder meer noodzakelijk. Dat houdt in dat de overgrote meerderheid van de bevolking zich positief opstelt ten opzichte van het militaire beroep.

Er is in ons land echter ook een minderheid die een afwijzende houding aanneemt, en die blijft even hardnekkig bestaan als de aanvaardende meerderheid. Die afwijzende minderheid is bont gescha-

keerd. Daartoe behoren aanhangers van extreme religieuze en politieke groeperingen, personen dus die de bestaande orde met haar organen van zelfbescherming van de hand wijzen. Er zijn ook personen die vanwege zedelijke motieven alle gebruik van geweld van de hand wijzen, en daarom weigeren actief deel te nemen aan militair geweld. Voor zover ik op de hoogte ben, bevinden zich onder hen ook zeer nobele en goed ingestelde mensen. Voorts zijn er personen die zich negatief en afzijdig opstellen ten aanzien van militairen en politie, eenvoudig omdat zij asociale buitenstaanders zijn; zij voelen zich in hun samenleving niet thuis, en stellen zich dus negatief op ten aanzien van alles wat die samenleving vertegenwoordigt; zij denken vanuit een bestaanswijze en niet vanuit een theorie. De minderheid waarover het hier gaat, is rijk geschakeerd en ik kan haar hier dan ook niet adequaat beschrijven.

De veeleerheid van het militaire beroep

Tot nu toe heb ik over het militaire beroep gesproken alsof het één beroep zou zijn. Is dat niet een lege abstractie? Stel dat ik zou spreken over het beroep „gezondheidsverzorger”. Daarmee houden zich bezig: hoogleraren aan de universiteit, onderzoekers, specialisten, huisartsen, allen in paramedische disciplines, verpleegkrachten, allen ten slotte die in ziekenhuizen werkzaam zijn. Zou het niet een lege abstractie zijn, lang te praten over „de gezondheidsverzorger”? Heb ik mij dus tot nu toe niet schuldig gemaakt aan een zelfde voos gepraat over een lege abstractie? Er is nogal een afstand tussen een generaal en Jan Soldaat. Mijns inziens liggen de zaken bij het militaire beroep anders. Onze taal geeft dat reeds te kennen. Wij spreken van „het militaire beroep”, maar niet van het beroep van gezondheidsverzorger. De reden is duidelijk. Alles wat militair is, behoort (van hoog tot laag) bij een aparte, aanwijsbare groepering van onze bevolking. Militairen houden zich bezig met een aanwijsbaar soort activiteit die plaatsvindt in aparte plaatsen. Tijdens hun werk zijn zij aan hun kleding te kennen, en die kleding hangt samen met hun beroep. Zij horen allen op

een heel pregnante manier bij elkaar. Hun onderscheidenheid moge zeer werkelijk zijn, *ook hun eenheid is zeer werkelijk*. Hun eenheid is allerm minst een lege abstractie. Daarom is de vraag: wat denkt u van het militaire beroep? . . . een werkelijke vraag naar een werkelijke aangelegenheid.

Wel maken wij op dit punt in onze eeuw een pregnante ontwikkeling mee. De eenheid waarover ik zojuist sprak, blijft bestaan, maar de verscheidenheid binnen die eenheid neemt in onze eeuw spectaculair toe. Er zijn weliswaar in het militaire bestel altijd rangen geweest, maar die hingen vroeger, meer dan nu, samen met hetzelfde soort bezigheid, namelijk met de feitelijke of mogelijke strijd die te land of ter zee werd gevoerd. Men kon bij die strijd betrokken zijn als strijder of als gevechtsleider — en binnen dat leiderschap bestonden weer rangordes — maar allen te zamen nam men deel aan dezelfde bezigheid. Men nam op verschillende manieren deel aan een bezigheid die een duidelijke identiteit had. Nu is dit anders geworden. Wat in de militaire sector aan het gebeuren is, kan worden vergeleken met hetgeen industriële ondernemingen is overkomen. Vroeger vielen onderneming en fabriek vaak samen. Binnen de onderneming werd immers een produkt vervaardigd. Dat gebeurde in de fabriek, d.w.z. in de werkplaats waar arbeidskrachten werkten met de hulp van machines. Dat werk stond centraal, niet alleen voor de arbeiders, maar ook voor opzichters en bedrijfsleiders, en zelfs voor de directeur-eigenaar naar wie de fabriek als regel werd genoemd. Nu is die eenheid echter verdwenen, zeker in grote ondernemingen. Buiten de werkplaats zijn er vele andere plekken waar dingen worden gedaan die met de produktie samenhangen, maar daarvan zijn onderscheiden. Er is een onderzoekafdeling; er is een technische afdeling waar de vraag wordt gesteld of en hoe nieuwe ideeën uitvoerbaar zijn; er is een verkoopafdeling, en een afdeling waar marktanalyse en -onderzoek worden gedaan. Daarnaast is er een afdeling voor personeelszaken. En ten slotte is er een economische afdeling waar de vraag wordt gesteld naar de rentabiliteit. In de allernieuwste ondernemingen is de centrale afdeling, namelijk die waar wordt gepro-

duceerd, relatief dun bemand. De term „arbeider” is als het ware geëxplodeerd en heeft plaats gemaakt voor de veelzinnige term „werknemer” die kan worden toegepast op de president-directeur en op de magazijnbediende.

Ik behoef u niet te zeggen dat hetzelfde binnen de krijgsmacht is gebeurd. Ook daar zijn wetenschappelijk onderzoek, veelzijdige en uitermate verfijnde technologie, ragfijne observatie- en communicatiesystemen van beslissend belang geworden. Men leert er werken met wapenen die een onvoorstelbaar hoge efficiency verbinden met grote mogelijkheden om met precisie hun doel op te zoeken. Zulk een krijgsmacht werkt met experts, met geleerden, technici, met organisatoren en economen. De term „krijgsmacht” heeft een ontwikkeling ondergaan die tot gevolg heeft dat slechts weinig landen een krijgsmacht hebben in de maximale en integrale zin van het woord. Ook vroeger was er onderscheid tussen de staten, omdat de ene staat een grotere krijgsmacht had dan de andere. Nu heeft het kwantitatieve min of meer plaats gemaakt voor het structurele. Nogmaals, slechts een paar landen hebben een krijgsmacht die structureel maximaal is in de betekenis dat alle nu aanwezige militaire mogelijkheden erin zijn gerealiseerd. Het is duidelijk dat deze wapenontwikkeling de betekenis van de beroepsterm „militair” radicaal heeft veranderd.

Dat heeft talloze gevolgen van groot belang, waarvan ik er hier slechts enkele kan noemen.

— Men weet van iemand steeds minder wanneer men weet dat hij van beroep militair is. Men weet dan even weinig als wanneer men in de burgerlijke sector zegt dat iemand rijksambtenaar is. Ook in de militaire sector treffen wij werkzaamheden aan die structureel ver uiteenliggen.

— De apartheid van het militaire beroep wordt in toenemende mate gerelativeerd. Immers, naarmate wij ons op een hoger niveau bevinden, wordt, in de burgerlijke en in de militaire sector, vaker hetzelfde werk gedaan.

— Bijgevolg is er een toenemend aantal topdeskundigen die en produktief en militair bezig zijn. Zij behoeven dan niet per se militairen te zijn.

— Het wordt daardoor steeds gemakkelijker, zeker aan de top, over te gaan van een militaire naar een burgerlijke functie. Dat geldt overigens niet alleen op de hogere niveaus. De militaire chauffeur kan gemakkelijk taxichauffeur worden, en omgekeerd. Het geldt voor bijna allen die in de communicatiesector werkzaam zijn. Wij nemen daarom in toenemende mate waar dat van militaire zijde belangstelling wordt gekoesterd voor personen die een functie bekleden in de burgerlijke samenleving, en omgekeerd.

— In toenemende mate wordt werk van militair belang verricht door niet-militairen. De militaire sector treedt dus in toenemende mate als werkgever op ten aanzien van personen die beroepshalve niet voor militairen doorgaan. Vandaar terecht de term: het militair-industriële complex.

— Het is een bevreemdend feit dat het omgekeerde moeilijker plaatsvindt. Werk dat in militair verband door militairen wordt verricht, is vaak ook voor andere sectoren relevant. De militaire binding is van dien aard dat militairen niet zomaar zichzelf elders ter beschikking kunnen stellen. De militair is fulltime militair.

— In toenemende mate wordt *datgene wat iemand doet van groter belang dan het verband waarin hij het doet*. Het is voor een persoon, militair of niet-militair, van belang terecht te komen in de goede „sector”. Slaagt hij daarin, dan is hij in vele beroepen inzetbaar. Dit onderscheid tussen „bezighedssector” en „beroep” is nieuw en ontwikkelt zich snel.

Ik heb in dit deel van mijn betoog twee feiten naar voren gebracht. Vooreerst, een krijgsmacht in de integrale betekenis wordt slechts aangetroffen in een klein aantal landen. In de tweede plaats, vooral aan de top, maar niet daar alleen, wordt in toenemende mate interactie aangetroffen tussen het personeel van de civiele en de militaire sector.

Ik moet deze twee gezichtspunten combineren: die interactie zal zich vooral voordoen in staten waar een krijgsmacht is in de integrale zin van het woord; dus in de VS en in de SU. Zij zal zich minder voordoen naarmate de betekenis van „krijgsmacht” minder gevuld is, bijvoorbeeld in satel-

lietlanden (Nederland). In het laatste soort landen blijft de traditionele scheiding tussen burgerlijke en militaire sector meer bestaan dan in de VS en de SU. In een satellietland zal de krijgsmacht gemakkelijk worden verwezen naar een dienende functie. Wellicht is zulks minder het geval in landen als Zwitserland en Zweden waar men, als autonoom land, een eigen integratie beoogt, ook al is deze integratie minder omvattend dan in de toplanden. Indien dat waar is valt de optie van Frankrijk te begrijpen. Het land wil, zonder zich af te zonderen, toch een eigen weg gaan. Vandaar dat de interactie tussen de civiele en militaire sector daar zeer intensief kan zijn, hetgeen in imposante uitvindingen naar voren komt.

Een bijzondere moeilijkheid van Nederland

Op mondiaal vlak is de presentie van kernwapens van beslissend belang. Nederland is lid van de NAVO en wordt derhalve mede door kernwapens beveiligd. Er is echter in ons land een opmerkelijke weerstand zich actief met kernwapens in te laten. Er is een sterke beweging geweest die als motto had: kernwapens neen. Vandaar dat onze regering niet gretig is in het aanvaarden van kernwaptaken. Ik kan dat goed begrijpen, want verdediging van Nederland met behulp van kernwapens lijkt immers hybridisch en contradictoer. Een land dat kernwapens hanteert, stelt zich aan een aanval met dezelfde wapens bloot. Nederland kan zich dat niet veroorloven, om de eenvoudige reden dat één goed geplaatste voltreffer het gehele land ontreddert en zijn bevolking decimeert. Nederland en kernwapens passen eenvoudigweg niet bij elkaar.

Wij maken echter deel uit van een bondgenootschap waarin kernwapens een feit zijn. Wij kunnen dit al dan niet betreuren, maar met dat feit moeten wij leven. Twee vraagstukken moeten m.i. duidelijk worden onderscheiden. Vooreerst de algemene vraag omtrent kernwapens; zijn zij wel of niet aanvaardbaar? In de tweede plaats of plaatsing ervan in Nederland verstandig is. Het valt te betreuren dat in het nabije verleden deze twee vragen zijn vermengd. „Kernwapens neen”

betekende afwijzing van deze wapens in het algemeen en van plaatsing ervan in Nederland. Die verstremgeling is te betreuren, want dat heeft tot gevolg gehad dat de tweede vraag als geheel eigen probleem niet voldoende aan de orde is gekomen. De VS plaatsten hun lanceerbases niet dichtbij New York of Chicago; Frankrijk plaatst ze niet bij Parijs. Het motief dat daarbij werkzaam is rechtvaardigt m.i. het standpunt dat Nederland als land eenvoudigweg niet in aanmerking komt. Ons land is in zijn geheel verstedelijkt. Zouden wij wonen volgens het Los-Angelesmodel, dan zou het land zelfs één grote stad zijn. De redenering: elk land dat deelneemt aan de NAVO moet alle soorten van wapenen herbergen, is een aprioristische en simplistische redenering. Een land kan aan alles meedoen, zonder alles te herbergen. Deze stellingname laat, zoals reeds gezegd, de eerste algemene vraag nog open. Wel oefent de stellingname enige richting uit op het antwoord op die algemene vraag. Ze komt kort en goed hierop neer: men maakt reserves ten aanzien van plaatsing van kernwapens, d.w.z. ten aanzien van „afzendadressen”, omdat men beseft dat afzending een „retourzending” oproept. En nu komen wij bij de kern: men vindt het onmenselijk en onaanvaardbaar dat dichtbevolkte streken met die wapens worden bestookt. Anders gezegd, men is tegenstander van volkerenmoord. Maar komen dan toch weer niet de kernwapens zelf in het geding? De twee vraagstukken: plaatsing van kernwapens hier, en plaatsing van kernwapens in het algemeen, moeten wel worden onderscheiden, maar hangen in de diepte samen. Ik wil daaraan nog toevoegen dat ik niets nieuws beweer. „Hotline” en ontwapeningsconferenties zijn uit hetzelfde besef ontstaan.

Wat ik hier in het kort heb vermeld heeft te maken met het militaire beroep. De wapens waarover het

hier gaat, zijn werktuigen die binnen dat beroep worden gehanteerd. Hoe kunnen militairen, vooral topmilitairen, voorbijgaan aan de problemen die met de moderne bewapening samenhangen? Het moge waar zijn dat het militaire apparaat een uitvoerend apparaat is en dat de beslissingen op politiek vlak vallen, militairen zijn ook burgers, en als burgers dienen zij zich bezig te houden met alle vragen die hen aangaan, dus zeker met dit soort vragen. Gelukkig wordt dat in ons land algemeen erkend.

Besluit

Het militaire beroep is, met alle andere, in voortdurende ontwikkeling, en ook hier leven wij in een tempoversnelling. Nederlandse militairen verkeren in een redelijke positie, want ook al zijn Nederlanders niet militaristisch ingesteld, zij erkennen de noodzaak van het militaire apparaat en stellen middelen beschikbaar, zij het niet met gulle hand. Het is wel kenmerkend voor ons land dat problemen die zich voordoen, niet worden verzwegen en moeilijk in de doofpot terecht komen. Nederlanders zijn probleembelust. Hun media gaan er prat op problemen te onthullen. Dat moge soms lastig zijn voor de krijgsmacht, het is vaak ook profijtelijk. Dat geldt zeker nu. Ik ken geen grootser creatie dan de moderne bewapening. Er bestaat geen andere zaak waarin zoveel wetenschap, zoveel techniek, zoveel geniale precisie, en ook zoveel geld zijn geïnvesteerd als in de kernbewapening van de VS en de SU. Wij mogen spreken van een nog nooit vertoonde topprestatie van de mensheid. Groot en bewonderenswaardig. Maar heeft ooit iets bestaan dat in zulke mate problematisch is? Want waarvoor dient het? Wat gebeurt er wanneer het gaat functioneren? Het militaire beroep brengt werkelijke problemen mee!

Internering van vreemde militairen in Nederland gedurende de Eerste Wereldoorlog

drs. W. Klinkert

vaandrig der intendance, wetensch. ass. afd. Algemene militaire wetenschappen van de KMA, Breda

Uit de media is het verschijnsel vluchtelingen overbekend. De problematiek van de door oorlogsgeweld ontheemden, van de massale opname van vreemden in andere staten, is van alle tijden, maar lijkt in onze eeuw dramatischer vormen te hebben aangenomen. Alleen het noemen van namen als Afghanistan, Indo-China en Afrika is reeds voldoende om ons beelden van menselijk leed voor ogen te brengen.

Nederland heeft geen slechte naam als het gaat om het lenigen van nood van anderen. Door de geschiedenis heen hebben wij veel buitenlanders, om zeer uiteenlopende redenen, binnen onze grenzen toegelaten. Ook militairen; men denke bijvoorbeeld aan de geneeskundige behandeling van Iraanse militairen, slachtoffers van het Iraakse gifgas. In dit artikel staat een periode centraal, waarin Nederland, zowel door de omstandigheden gedwongen als vrijwillig, zeer veel burgers en militairen binnen zijn grenzen kreeg. Het betreft hier de in totaal honderdduizenden, die in de oorlogsjaren 1914-1918 in het neutrale Nederland een veilig heenkomen zochten en kregen. In het bijzonder zal worden ingegaan op de Duitse en Engelse militairen die het geluk hadden in 1918 een krijgsgevangenenkamp te kunnen verruilen voor neutrale grond.

Hoeveel werden er toegelaten en wat was de achtergrond van hun komst? Hoe waren opvang en behandeling in Nederland geregeld? Voorts wordt ingegaan op het juridische aspect. Welke internationaalrechtelijke regels bestonden er op het gebied van internering en hoe hebben de ervaringen opgedaan in de Eerste Wereldoorlog de ontwikkeling van het oorlogsrecht op dit punt beïnvloed?

Tour d'horizon 1914-1919

De bekendste, maar tot op heden nog onvoldoende beschreven, groep geïnterneerde militairen is die van de Belgen. Als gevolg van het strijdverloop na de Duitse invasie in België kwamen op beperkte schaal vanaf augustus 1914 Belgische militairen de Nederlandse grens over, vooral in Zuid-Limburg. Na de val van Antwerpen in oktober van dat jaar zwol het aantal aan tot een omvangrijke stroom. In totaal kwamen ongeveer 35.000 Belgische militairen in Nederland terecht. Hoe de Nederlandse regering in dezen moest handelen was volstrekt duidelijk. Art. 11 van het Landonzijdigheidsverdrag bepaalde:

De onzijdige Mogendheid, die op haar grondgebied troepen toelaat, tot de oorlogvoerende legers behoorende, interneert deze, voor zooveel mogelijk ver van het oorlogstoneel verwijderd. Zij kan hen doen bewaken in kampen en zelfs hen opsluiten in vestingen, of in daarvoor geschikte plaatsen. Zij beslist of de officieren vrijgelaten kunnen worden mits zich op hun eerwoord verbindende het onzijdige grondgebied niet zonder verlof te verlaten. [1]

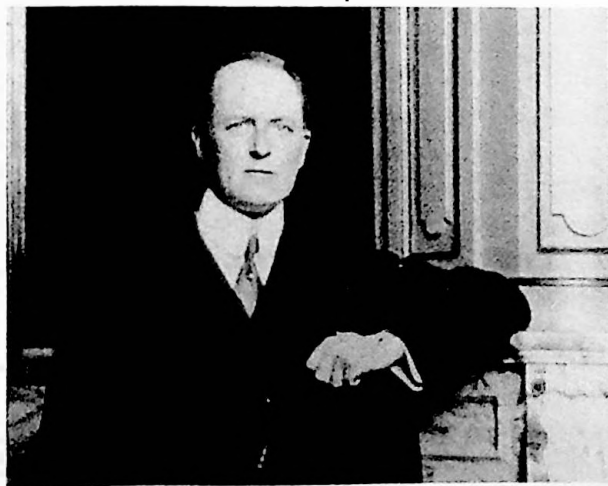
De Belgische militairen, maar ook een aantal Engelsen en Duitsers, werden daarom in depots, meestal speciaal hiervoor gebouwde barakkenkampen, geïnterneerd voor de duur van de oorlog. Deze groepen militairen moeten geheel los worden gezien van de Belgische burger-vluchtelingen. Ongeveer een miljoen Belgen ontvluchtten hun verwoeste land. Door grote inspanningen van overheid en particulieren kregen ze in de maanden september-november 1914 in Nederland onderdak. Van november af keerden echter velen al-

weer huiswaarts omdat de strijd rond Antwerpen was beëindigd. Toch bleven nog tot begin 1919 Belgische vluchtelingen in ons land.

Na de eerste oorlogsmaanden begon het stilaan voor steeds meer mensen duidelijk te worden, dat men zich niet in een „frisch-fröhliche Krieg“ had gestort. De fronten lagen onbeweeglijk, de aantallen gesneuvelden, gewonden en krijgsgevangenen liepen tot ongekende hoogten op. Vanuit die achtergrond nam het Internationale Comité van het Rode Kruis het initiatief zwaargewonde krijgsgevangenen uit te wisselen. De eerste uitwisseling vond plaats in maart 1915 tussen Duitsland en Frankrijk via Zwitserland [2]. Nederland fungeerde vanaf december van dat jaar als doorvoerland voor de uitwisseling van Britse en Duitse invalide krijgsgevangenen. Op Nederlandse kosten en met medewerking van het Rode Kruis brachten Duitse hospitaaltreinen krijgsgevangenen naar Vlissingen, en vanaf medio 1916 naar Hoek van Holland, waar Britse hospitaalschepen de overtocht verzorgden. In 1915 en 1916 werden op die wijze totaal 1650 Britten uitgewisseld tegen 1206 Duitsers [3].

In 1916 kwam er een eind aan deze uitwisselingen, maar zowel de strijdende partijen als de neutrale landen werden door het oorlogsverloop alleen maar gesterkt in hun opvatting dat humanitaire hulp dringend was geboden. Op initiatief van de Noorse bankier F. E. Steen werden de uitwisselingen opnieuw aan de orde gesteld, maar nu uitge-

Minister van buitenlandse zaken jhr. J. Loudon

breid met het onderwerp van internering. In Zwitserland vond internering van Duitse en Franse krijgsgevangenen al plaats [2] [4].

De onderhandelingen over internering in Nederland begonnen op 25 juni 1917 op het ministerie van buitenlandse zaken in Den Haag. Voor het eerst sinds het begin van de oorlog zaten Engelse en Duitse vertegenwoordigers rond één tafel [5]. Aan Duitse zijde generaal-majoor E. Friedrich (overleden 6 september 1918) van het ministerie van oorlog, die speciaal krijgsgevangenenangelegenheden behandelde, en dr. Eckhardt van het Duitse ministerie van buitenlandse zaken; aan Britse zijde Lord Newton¹, onderminister van het Foreign Office, ook speciaal belast met krijgsgevangenen en luitenant-generaal sir Henry Belfield. De Nederlandse bemiddelaarsrol werd vervuld door jhr. J. Loudon, minister van buitenlandse zaken en jhr. C. G. W. F. van Vredenburg, de Nederlandse diplomaat die de Britse belangen in Berlijn behartigde.

Na intensieve onderhandelingen werd op 2 juli 1917 overeenstemming bereikt. Ratificatie door de betrokken mogendheden vond plaats op 27 juli. De uitwisseling van invalide krijgsgevangenen zou worden hervat en tevens verklaarde Nederland zich bereid 8000 Duitsers en 8000 Engelsen te interneren op kosten van de betrokken staten. Dat was een hoger aantal dan de ministerraad in eerste instantie bereid was geweest toe te laten. Op 28 juni was men akkoord gegaan met een getal van 12.000, maar met de expliciete machtiging aan de minister van buitenlandse zaken „eventueel zelfs boven dat getal te gaan“ [6].

Op grond van die overeenkomst werden ongeveer 7800 invaliden naar Duitsland en 4700 naar Groot-Brittannië teruggezonden. Ongeveer 4500 Duitsers, militairen en burgers, werden geïnterneerd, evenals circa 6000 Britten.² De afgesproken aan-

¹ Thomas Wodehouse 2nd baron Newton (1857-1942), diplomaat en politicus.

² Over de exacte aantallen geïnterneerden zijn de bronnen niet eensluidend: het Maandschrift van het Bureau voor de Statistiek vermeldt gemiddeld voor juli-oktober 1918: 4387 Duitsers en 5486 Britten; het archief Dienst Geïnterneerde krijgsgevangenen komt op gemiddeld 4072 Duitsers en 5566 Engelsen.

Het Nederlandse Rode Kruis brengt zwaargewonde Britse soldaten van de trein naar de boot in Vlissingen tijdens de uitwisseling van invalide krijgsgevangenen tussen Duitsland en Engeland

tallen werden dus niet gehaald. De internering duurde van januari tot december 1918.

De laatste massale grensoverschrijdingen vonden plaats aan het einde van 1918. In oktober van dat jaar veroorzaakten de krijgshandelingen in Noord-Frankrijk en Vlaanderen een golf van burger-vluchtelingen, die noordwaarts trok. Om die naderende golf het hoofd te kunnen bieden werden alle militaire verloven in Nederland ingetrokken. Kort na 20 oktober trokken de eerste vluchtelingen, in overgrote meerderheid Fransen, de Limburgse en Brabantse grens over. Hoewel het niet de 200.000 werden die men aanvankelijk vreesde te moeten onderbrengen, trokken toch vele tienduizenden over de grens. In quarantainekampen, grensconcentratieplaatsen, extra treinen, opvangkampen en in allerijl ingerichte noodverblijven in gebouwen — van kloosters tot bioscopen — werd voor de opvang gezorgd.

Van november 1918 tot januari 1919 werden de Fransen per schip uit Rotterdam of Vlissingen teruggezonden naar Dieppe, Le Havre of Duinkerken.

Ná de wapenstilstand werd Nederland nog geconfronteerd met ontvluchte en vrijgelaten krijgsgevangenen uit de Duitse kampen.

Al geruime tijd hadden ontsnapte krijgsgevangenen uit België of Duitsland hun weg naar Nederland gevonden, maar na november 1918 groeide dat aantal zeer sterk. Voor Serviërs (Millingen), Russen (Gaasterland en Oldebroek), Polen, Fransen (Amersfoort), Portugezen (Amersfoort), enz. werden kampen opgericht of bestaande onderko-

mens ingericht. Zo werden ook militairen ondergebracht in Harderwijk, de Harskamp, Nijmegen en Vlasakkers. Veel Russen wachtten in Rotterdam op transport naar huis. Hun pleitbezorger was de communistische voorman David Wijnkoop.³

De laatst opgerichte instantie die zich bezighield met de massale mensenverplaatsingen als gevolg van de oorlog was de „Commissie tot repatriëring van krijgsgevangenen der geallieerden over Nederland“. Over Nederlands grondgebied werden op georganiseerde wijze, zulks in tegenstelling tot de eerder genoemde groepen, tot en met Kerstmis 1918 ruim 145.000 krijgsgevangenen van de entente-mogendheden vervoerd. Het waren merendeels Fransen, ruim 81.000, maar er waren ook exotische nationaliteiten bij, o.a. 15 Japanners. Het merendeel vertrok via Rotterdam. Nog vele duizenden volgden in de weken na Kerstmis.

Waarom in 1918 Duitsers en Engelsen geïnterneerd?

Uit het voorgaande blijkt dat de oorlog aan Nederland verre van onopgemerkt voorbijging. Maar behalve met het binnenstromen van vreemdelingen werd Nederland ook geconfronteerd met een steeds problematischer wordende economische situatie. De belemmering van in- en uitvoer deed zich gevoelen. Toch besloot de regering vrij-

³ Buiten beschouwing bleven: deserteurs die naar Nederland vluchten, geïnterneerde vliegtuig- en duikbootbemanningen en kinderen uit beide kampen in Nederland.

willing krijgsgevangenen, op dat moment in Duitse of Engelse handen, in Nederland te interneren. Waarom?

C'est une des prérogatives d'un pays neutre d'élever au milieu du conflit terrible des peuples la voix de l'humanité et de contribuer à soulager les maux que la guerre entraîne à sa suite.

Zo beredeneerde de Zwitserse federale raad op 1 december 1914 zijn hulp aan door de oorlog getroffen [7]. Generaal-majoor der genie Marcus Onnen zei het rond de jaarwisseling 1917-18 zo:

The Netherlands government have considered it to be the duty of a neutral state to sooth as much as possible the misery created by the war. ([8] brief van Onnen aan de Britse regering).

De humanitaire plicht van neutrale staten is steeds het centrale thema, als het gaat om de redenen van opnemng van krijgsgevangenen. In het internationale recht bestond daartoe niet de plicht, zoals die wel bestond ten aanzien van internering van militairen der strijdende partijen die als gevolg van de strijd op neutraal grondgebied geraakten.

Bij de uitvoering van de overeenkomst van 2 juli 1917 kon Nederland bogen op recente ervaring op dit gebied. Uitwisseling van invaliden had men in de jaren 1915-16 al verzorgd en de internering van de Belgen sinds 1914 zorgde ervoor dat men het verschijnsel niet meer als beginneling tegemoet kon treden. Genm Onnen stond sinds 1 februari 1915 aan het hoofd van de internering en deze ervaren kracht werd door de regering gevraagd de nieuwe internering van krijgsgevangenen te leiden. Ervaring was tevens aanwezig bij het Rode Kruis, waar een vijfde afdeling werd toegevoegd aan het Informatiebureau, onder jhr. B. L. Spengler.

Zwitserland als voorbeeld

Met Onnen (1853-1918) had men een harde werker binnengehaald.

Le général Onnen était le général peut-être le plus sévère de Hollande, énergique jusqu'à la brutalité, mais intelligent et surtout un coeur d'or.

Aldus de mening van een Belgisch officier [9].

Hij was een lastige, driftige man, maar had anderszids een behoorlijke dosis humor en meer dan gewone fantasie.

Aldus de karakterschets van jhr. De Jonge van Ellemeet van de generaal-majoor [10].

Onnen begon zijn werk met een reis naar Bern, om te onderzoeken hoe de internering in Zwitserland was geregeld. Met hem mee reisden twee officieren van gezondheid. Het gezelschap verbleef van 11 juli tot 26 juli buiten de landsgrenzen. In Zwitserland legde men contact met de dienst krijgsgevangenen aldaar en met kol Hauser, de Zwitser die de Frans-Duitse onderhandelingen leidde over de uitwisselingen tussen die landen en internering in Zwitserland. Het werd een zeer vruchtbare reis en het is niet te veel gezegd, dat de organisatie van de internering in Nederland voor een zeer belangrijk deel naar het Zwitserse voorbeeld is geschied. Op 22 juli zette Onnen zijn advies aan het ministerie van buitenlandse zaken op papier, onder meer over onderbrenging, tewerkstelling, het verlenen van vrijheden, de organisatie en de financiële kant van de zaak ([8] brief van Onnen aan buitenlandse zaken, 22 juli 1917).

Direct na zijn terugkeer toog Onnen aan het werk. Zijn werkzaamheden als chef van de Dienst van de Geïnterneerde Krijgsgevangenen ressorteerden onder het ministerie van buitenlandse zaken. Dat was gebeurd op Onnens advies, want hij had in Zwitserland de plaatsing onder het „Département Politique" gezien en dat was succesvol. Het betekende in praktijk geen bemoeienis door de leger-top of door het ministerie van oorlog en het gaf betere toegang tot de vertegenwoordigers van de vreemde mogendheden waarmee de zaken moesten worden gedaan. Die vertegenwoordigers waren in dit geval de Duitse militaire attaché in Den Haag, Hauptmann von Scheven en de Britse afgezant generaal Hanbury Williams.⁴ De gehele organisatie werd strikt gescheiden gehouden van die van de internering van de Belgische militairen, die onder Binnenlandse zaken en Oorlog viel.

⁴ Ferdinand Pakington John Hanbury Williams (1858-1940).

Generaal Friedrich (kruisje), generaal Onnen, Oberst Gill en Hauptmann von Scheven bij de opening van de „Sanitäts Anstalt“ voor 200 Duitse geïnterneerden in een sigarenfabriek aan het Noordvest in Schiedam, in mei 1918

Criteria voor internering

Welke krijgsgevangenen mochten naar Nederland komen? De aantallen krijgsgevangenen die de oorlogvoerenden in handen hadden waren enorm. In Duitsland bijvoorbeeld zaten in 1918 twee miljoen krijgsgevangenen in kampen. Slechts een fractie kon dus internering of repatriëring ten deel vallen. Repatriëring was alleen voor verminkten, zwaar gewonden, krankzinnigen en medisch personeel.

Internering was volgens de overeenkomst van 2 juli 1917 weggelegd voor drie groepen. Ten eerste voor zieke en gewonde krijgsgevangenen (7500 plaatsen). Selectie van die groep zou plaatsvinden door de geneeskundige dienst van de landmacht, die voor dit doel artsen zou uitzenden met de volgende instructie.

Geïnterneerd worden: A. Zieken en gewonden, waarvan de genezing op medische gronden binnen een jaar verwacht mag worden en wier genezing door de in Nederland beschikbare middelen eerder en met meerdere zekerheid te bereiken is, als bij het voortduren van de eigenlijke gevangenschap. B. Krijgsgevangenen wier gezondheid in lichamelijk en geestelijk opzicht door verlenging der krijgsgevangenschap, op grond van medische overwegingen, ernstig bedreigd schijnt en waarvan te ver-

wachten is, dat zij door internering in Nederland aan dit gevaar onttrokken is.

Expliciet niet in aanmerking voor internering kwamen de ongeneeslijk en besmettelijk zieken en krankzinnigen.

Uitzending van het artsenteam werd echter vertraagd door problemen van personele en financiële aard, en op 28 november 1917 deelde von Scheven mee, dat

... die Absendung der holländischen Ärztekommision z. Zt. nicht erforderlich sei, da die ersten Untersuchungen gemäß Paragraph 7 des Haager Abkommens bereits durch die Schweizer Kommission erfolgt seien.

Pas in januari 1918 zouden Nederlandse artsen nodig zijn ([8] brief van von Scheven aan Onnen, 28 november 1917). Toen Engeland meedeelde dat ook daar al een medische keuring door Zwitserse artsen had plaatsgevonden, werd de kwestie van de Nederlandse artsen op de lange baan geschoven.

Ten tweede waren er 6500 plaatsen voor valide (onder)officieren die langer dan 18 maanden in krijgsgevangenschap hadden doorgebracht. Ten derde was er plaats voor 2000 burgers. Deze categorie was het gevolg van het interneren van elkaars burgers door de strijdende partijen. ▷

Vertraging bij de uitvoering van de overeenkomst

Op 2 juli was de overeenkomst gesloten. Het zou echter vijf maanden duren voordat de eerste krijgsgevangenen metterdaad Nederlandse bodem onder de voeten zouden krijgen. Een van de redenen van uitstel is in de vorige paragraaf behandeld. Een ander struikelblok vormden de routes over land en over zee. Groot-Brittannië verlangde Hull als in- en uitscheephaven. De Duitse regering weigerde echter de veiligheid van die zeeroute te waarborgen. Na Nederlandse bemiddeling werd uiteindelijk gekozen voor Boston aan de Wash. De Duitse marine werd opgedragen de vaarroute van daar naar Rotterdam vrij te houden van U-bootactiviteiten.

Pas in november werd overeenstemming bereikt over de reisroutes per trein. De in de vorige paragraaf genoemde categorieën reisden via verschillende routes. De zwaargewonden zouden per hospitaaltrein door België worden vervoerd, gingen bij Essen-Roosendaal de grens over en dan naar Rotterdam. De burgers die werden gerepatrieerd, reisden via Goch, Gennep en Boxtel naar Rotterdam. De overigen namen de route Aken-Venlo-Den Haag en werden in die laatste plaats geïnterneerd. De tocht over de Noordzee zou worden gemaakt door twee schepen van de Maatschappij Zeeland, de „Koningin Regentes” en de „Zeeland” en een van de Rotterdamsche Lloyd, de „Sindoro”. Op 15 december tekenden Duitsland en Engeland het contract met deze maatschappijen. De eerste transporten werden toen gepland voor begin januari.

Twee andere kwesties werkten ten slotte ook nog vertragend. Duitsland wilde eerst de internering in Zwitserland afronden en Duitsland zou te weinig personen per transport zenden, zodat de schepen die de Britten repatrieerden niet tot hun volle capaciteit zouden worden benut. Uiteindelijk ging Duitsland echter met het Britse verlangen akkoord te zorgen voor 800 personen per transport voor de drie schepen.

Om een idee te geven hoe de transporten voor de verschillende groepen in de praktijk verliepen, is

het nuttig enkele wat nader te bekijken. Het ligt voor de hand dat dan met de eerste transporten te doen, die in Nederland een vrij grote belangstelling genoten van de zijde van pers en publiek.

De eerste transporten in detail

Op 28 december 1917 vertrok de eerste trein met 300 Engelse krijgsgevangenen uit Duitsland. Rond 11 uur kwam de trein in Venlo aan, alwaar de begeleiding van Duitse in Nederlandse handen overging. Via Rotterdam, waar men rond 5 uur 's middags was, kwam de trein om 5.45 h in Den Haag aan. Daarna volgde vervoer per spoor naar Scheveningen. Op alle stopplaatsen vonden hartelijke begroetingen plaats en het Rode Kruis zorgde voor versnaperingen.

Op 2 januari waren de gewonden en burgers aan de beurt: 235 verminkte Britse krijgsgevangenen maakten de tocht uit Aken, waar alle gewonden werden verzameld, via Essen (9.00 h), Roosendaal, waar een uur werd gewacht, naar Rotterdam. Aankomst station Delftsche Poort om ongeveer 13.00 h. Het Rode Kruis zorgde voor de begeleiding. De burgers kwamen allen uit Ruhleben, een kamp bij Berlijn, tussen Charlottenburg en Spandau. In de nacht van 2 op 3 januari reed deze trein via de grensovergang Goch-Gennep naar Rotterdam. In Gennep nam de geneeskundige dienst van de landmacht met drie man de begeleiding over.

Degenen die werden gerepatrieerd, werden verzameld op het terrein van de Rotterdamsche Lloyd waar de loods „Holland” was ingericht als slaapzaal met 792 bedden. Aan de Lloydkade lagen de drie schepen afgemeerd. De inscheping vond plaats op 3 januari. Die eerste inscheping werd echter een fiasco. Te veel mensen, waaronder nogal wat journalisten, te veel nieuwsgierigen en te veel functionarissen die niet precies hun taak kenden zorgden voor chaotische situaties in de felle winterkou. Dat kwam breeduit in de pers ([5] blz. 298). In de Tweede Kamer werden vragen gesteld ([11] aanh. 93, 11 jan. 1918). Van de gemaakte fouten werd echter geleerd, zodat door betere afspraken over wie wat moest regelen her-

„Een kijkje aan boord van de Sindoro, het stoomschip dat de Engelsche gewonden van Rotterdam naar Engeland overbracht. Men zlet op deze foto één dier arme slachtoffers van den wreedden oorlog, een 19-jarigen jongeman, die voor zijn verder leven gedoemd is op krukken zijn weg te vinden.” (Uit de „Nederlandsche illustratie”, 20 jan. 1918)

„Aankomst der Engelsche invaliden uit Duitschland aan boord van het s.s. Sindoro te Rotterdam. Een groote menigte autoriteiten en verplegend personeel geleidden de zwaar gewonde krijgslieden naar het schip van de Rotterdamsche Lloyd.” (Uit de „Nederlandsche illustratie”, 20 jan. 1918)

haling werd voorkomen. De schepen, met wit geschilderde romp en brede rode band, met Rode-Kruisvlag in top, kwamen op 7 januari in het Britse Boston aan.

Intussen was op 5 januari het tweede transport Britse krijgsgevangenen van 291 man voor internering in Den Haag aangekomen. De publieke belangstelling was, net als bij het vorige transport, groot en de ontvangst in Scheveningen was zeer hartelijk.

Op 12 januari kwamen de „Sindoro“, „Zeeland“ en „Koningin Regentes“ terug uit Boston in Rotterdam aan met hun eerste lading Duitsers, ruim 800 burgers en militairen. De ruim 200 burgers van boven de 45 jaar, de gewonde militairen, de krankzinnigen en het medisch personeel werden op 14 januari per trein gepatriëerd. De burgers gingen via Goch. De hospitaaltrein, die op 12 januari uit Aken met gewonde Britten aangekomen was, keerde nu met Duitsers terug.

Bijna 400 Duitse militairen werden geïnterneerd. Hun aankomst in Rotterdam werd bijgewoond door vele autoriteiten, waaronder prins Hendrik. De organisatie liep nu goed, mede dank zij de ondervoorzitter van het Rode Kruis H. Colijn. Op de kade werd weinig publiek toegelaten; des te groter was de belangstelling bij de officiële ontvangst in Harmonie de Doelen.⁵ De Duitse officieren en manschappen werden daar toegesproken namens de Duitse regering, het Duitse ministerie van oorlog, door Onnen en door burgemeester Zimmerman. Namens keizer Wilhelm II werd een telegram voorgelezen door von Scheven. Onder de Duitse officieren bevonden zich kapitein ter zee von Müller, gezagvoerder van de kruiser „Emden“, en de gezagvoerders van de „Blücher“, Wallis, en van de „Mainz“.⁶

„Ik ben ook niet bij het Rode Kruis gegaan om gewonden te vervoeren, maar omdat de band zoo goed past bij de kleur van mijn mantel!“ . . . (Spotprent van Jordaan, in de „Notenkraker“ van januari 1918, op de slecht verlopen in- en uitschepping tijdens het eerste transport)

Na de feestelijke ontvangst vertrokken de officieren naar de hotels waar zij zouden worden geïnterneerd: hotel De l'Europe aan de Kruisstraat en hotel Continental aan het Haringvliet. In Rotterdam verbleven op die wijze 55 officieren. De onderofficieren en manschappen werden ondergebracht in grote leegstaande panden⁷, zodat geen aanslag werd gedaan op de voor Nederlandse burgers beschikbare woonruimte. Naar Dordrecht vertrokken 25 officieren, waar hen, na opnieuw

⁷ Rechter Rottekade 63 (voormalig zendelingenhuus) en Maaskade 93.

⁵ Aan de Coolsingel, tussen het tegenwoordige stadhuis en het Hofplein.

⁶ De Emden was een van de succesvolste Duitse lichte kruisers. Zij opereerde in de Indische Oceaan en maakte 23 koopvaardijreizen buit, tot op 9 nov. 1914 de Australische kruiser Sydney haar tot zinken bracht, waarbij 115 opvarenden verdronken; pas toen was de Indische oceaan weer veilig voor de Britse scheepvaart. De Blücher was een pantserkruiser die zinkte op 24 jan. 1915, na een treffen met Engelse oorlogsbodems op de Noordzee bij de Doggersbank; daarbij verdronken 766 zeelieden.

een feestelijke officiële ontvangst, hotel Bellevue wachtte. De overige officieren gingen naar Dieren (40) en Arnhem (80), waar de autoriteiten hun aankomst ook niet onopgemerkt lieten voorbijgaan.

De ontvangsten van de Britse geïnterneerden vonden plaats in hotel Des Galeries in Scheveningen. Op 17 januari vertrokken de drie schepen weer met gewonde Britse krijgsgevangenen en kwamen op 25 januari weer met Duitsers in Rotterdam aan.

Huisvesting

In de vorige paragraaf is de huisvesting al kort aangeroerd. Het was van de zomer van 1917 af de brandendste kwestie waarover Onnen zich moest buigen. Na de sluiting van de overeenkomst verwachtte men de eerste transporten veel sneller dan ze uiteindelijk kwamen. Enige spoed op het punt van de huisvesting leek dus geboden.

Onnens eerste acties waren het plaatsen van een advertentie in vele dagbladen begin augustus met het aan particulieren gericht verzoek verblijfsruimte beschikbaar te stellen, het aanschrijven van gemeentebesturen en het onderzoeken van mogelijke huisvesting in hotels, pensions, woonarken, grote gebouwen en voor anker liggende zeeschepen. In de maanden augustus, september en oktober reageerden particulieren met het verzoek een bepaalde of een krijgsgevangene van een bepaalde nationaliteit al of niet tegen een vergoeding te mogen huisvesten. Hotels en pensions reageerden met het aanprijzen van hun faciliteiten.

De reacties van de gemeentebesturen waren gemengd. Sommige⁸ stuurden lijsten met, keurig geïnventariseerd, de beschikbare ruimten voor internering, andere hadden, zeer legitieme, bedenkingen. Enschede vreesde tekorten aan voedsel en brandstof, jaloerse gedachten bij de door werkloosheid gedemoraliseerde arbeiders — omdat de geïnterneerden het door zendingen van het thuisfront beter zouden hebben, hetgeen zou leiden tot nog meer „anarchistische propaganda” — om nog

⁸ Onder meer Nijmegen, Egmond aan Zee, Bergen op Zoom, Delft, Nijkerk en Wageningen.

maar te zwijgen van de morele gevaren die de internering van vele mannen voor de gemeente zou kunnen meebrengen. De vrees voor tekorten aan voedsel en brandstof was ook voor Rijswijk een bezwaar. Arnhem opperde dat men niet moest interneren in bevolkingscentra. Tevens stelde die gemeente dat de lagere bevolkingsklasse zeer anti-Duits was, en dat ordeverstoringen met de al in de gemeente gehuisveste Fransen en Belgen een reëel gevaar vormden. Rotterdam ten slotte meende al voldoende buitenlanders binnen de stadsgrenzen te hebben, nog méér zou de burgerij schaden omdat veel extra voedsel, brandstof en woonruimte beschikbaar moesten komen, en stelde voor de internering te laten plaatsvinden in barakken en op schepen. De geluiden van protest van de laatste twee gemeenten mochten echter niet baten, hoewel aan hun bezwaren deels werd tegemoetgekomen.

Internering op grote schepen werd onderzocht, maar bleek te duur. Aan de bouw van barakken viel echter niet te ontkomen, dat had Onnen al geconstateerd in zijn advies aan de minister. De hotels en pensions waren in Nederland nu eenmaal minder noodlijdend dan in Zwitserland en onderbrenging daarin zou vaak alleen maar in de winter mogelijk zijn. Uiteindelijk werd gekozen voor een gemengde huisvesting: deels in hotels en pensions, deels in grote leegstaande gebouwen, deels bij particulieren en deels in barakken. De aangeboden accommodatie moest worden bekeken en gekeurd en andere moest actief worden gezocht. Dat geschiedde per „gebied”. Naar Zwitsers voorbeeld was een indeling in regio's gemaakt, waarbij per regio een nationaliteit werd gehuisvest. Zo waren er „Duitse gebieden” (Hattem, Dieren, Wolfheze, Arnhem en Rotterdam) en „Engelse gebieden”, in eerste instantie alleen Den Haag, op Brits verzoek, maar later ook andere. Aan het hoofd van de regio's stonden gebiedscommandanten, meestal gepensioneerde officieren, tegen een salaris van f 8 per dag.⁹ Sommigen hadden al erva-

⁹ Gebiedscommandanten: Hattem F. A. Hoefer, lkol art; Dieren D. G. Vreedenberg, lkol marns bd; Wolfheze A. E. G. Eelders, lkol int NIL; Arnhem A. J. Schotman, lkol inf; Rotterdam K. Th. Engelbert van Bevervoorde, maj inf NIL bd; Den Haag baron van Heeckeren Kell.

Gearceerd de verschillende interneringsgebieden; de sterretjes duiden de speciale depots aan, de stippellijnen de transportroutes

ring in dit werk opgedaan als kampcommandant van een interneringsdepot voor Belgen.

Per gebied werd door de gebiedscommandant de beschikbare ruimte geïnventariseerd. Barakkenbouw bleek nodig bij Hattem, voor de Duitse burger-geïnterneerden, en bij Wolfheze voor Duitse militairen. De plaatsen waren zo uitgezocht, dat ze niet te dicht bij stellingen en troepenconcentraties lagen, niet te dicht bij de grens en niet midden op de Veluwe.

De bouw van de barakken geschiedde onder leiding van kapitein der genie G. C. Beltman, die ervaring had opgedaan bij de grootschalige barakkenbouw voor de Belgen in 1914. Bij de bouw werd geholpen door Duitsers die al sinds 1914 hier te lande waren geïnterneerd. Het materiaal kwam uit Duitsland.

De onderbrenging in Rotterdam werd reeds besproken. Hier werd alleen een barak als werkplaats gebouwd. Verder kwamen er in Rotterdam

het centrale kledingmagazijn en de opslagplaats voor steenkool. Daar werkten geïnterneerde manschappen.

De huisvesting voor de Duitsers werd geïnspecteerd door de militair attaché, von Scheven. Ten behoeve van het Britse logies in Den Haag viel die taak toe aan generaal Williams. In Den Haag bewoonden de officieren hotels in Scheveningen en de lagere in rang leegstaande panden in de stad. Als gevolg van de slechte economische toestand was het aantal leegstaande grote huizen in Den Haag snel gestegen, van 71 in oktober 1916 tot 189 een jaar later [12]. Williams schreef over de huisvesting:

The sites selected by me for the British are healthy and pleasant, but it must be remembered that this climate is not as good as that of Switzerland.

Op Brits verzoek werden geen barakken gebouwd — met uitzondering van een ziekenbarak en ba-

rakken voor werk en vermaak — want Britse officieren en soldaten „are accustomed (. . .) to better care and food than the Germans” ([8] brief van Williams).

De verzorging in de hotels werd geregeld via standaardcontracten, afgesloten tussen de desbetreffende gebiedscommandant en de hoteleigenaar. Huurprijs, verschoning, maaltijden, opzegtermijn, werden erin geregeld, evenals de verplichting van de hoteleigenaar „vanaf 's avonds zes uren tot 's morgens acht uren geene vrouwen toe te laten in de voor de Krijgsgevangenen bestemde slaapkamers, dienstpersoneel uitgesloten”, en erop toe te zien dat sterke drank en hazardspelen niet binnen het bereik kwamen van krijgsgevangenen beneden de rang van officier. De pensioenprijs varieerde, al naar gelang de rang van de geïnterneerde, van f 2,40 tot f 5,00 per dag.

In Den Haag werd voor de huisvesting in leegstaande panden een contract gesloten met de NV

Nationaal Grondbezit. Voor huur en totale verzorging betaalde de staat f 2,75 per persoon per dag.

Deze verpleging moet in beginsel overeenkomen met die van de manschappen der Nederlandsche weermacht en met die der geïnterneerde manschappen van vreemde mogendheden.

In „degelijke” huizen en villa's mochten per vertrek niet meer krijgsgevangenen worden gehuisvest „dan het aantal kubieke meters inhoud der ongemeubelde vertrekken gedeeld door 15”. Op deze wijze zouden 4935 Britse onderofficieren en manschappen een plaats krijgen ([8] contract m. Nationaal Grondbezit NV, okt. 1917). Een groot aantal Engelse soldaten kreeg op die wijze onderdak in panden aan de Van Boetzelaerlaan. De burgemeester van Den Haag had echter bezwaar tegen het gebruik van burgerwoningen voor internering. Vanaf mei 1918 werden toen 1200 Engelsen ondergebracht in een speciaal voor dat doel in zeven weken gebouwde kazerne aan de Bachmanstraat.

Van eind maart 1918 af werden ook Duitsers geplaatst in Noordwijk, op verzoek van het Duitse ministerie van oorlog,

. . . damit auch den deutschen Offizieren Gelegenheit gegeben wird, die Vorzüge eines Seebades geniessen zu können, in ähnlicher Weise, wie dies in Scheveningen für die englischen Offiziere möglich gemacht worden ist. ([8] brief van von Scheven aan Onnen, 2 jan. 1918).

Vanaf eind mei werd tevens een kleine groep geïnterneerden in Leiden ondergebracht.

De Britse groep werd in de loop van 1918 ook enigszins verspreid: Noordwijk (maart), Nijmegen (mei) en Leeuwarden volgden Den Haag als interneringsplaats.

Speciale interneringsdepots (strafkampen) waren Urk, Wierickerschans (Bodegraven) en Vlissingen en als zodanig al in gebruik sinds 1914. Duitsers werden voor strafperioden mede ondergebracht in het fort Beneden Lent. De straffen werden bepaald door de gebiedscommandanten. ▷

Gemiddeld aantal geïnterneerden per gebied per maand

DUITSERS	jan ⁵	mei	juli	aug	sep	okt	nov
Hattem ¹	81	1118	1091	1027	998	899	594
Wolfheze ²	81	760	824	797	800	707	647
Dieren ³	42	632	612	637	595	488	426
Rotterdam ⁴	249	1245	1192	1156	1150	1210	1185
Noordwijk		409	517	528	518	533	506
Beneden Lent						8	16

¹ Voornamelijk burgers in een barakkenkamp.

² Militairen in een barakkenkamp, officieren in hotels en bij particulieren in Arnhem en Oosterbeek.

³ Omvat tevens Velp, Ellecom, Rheden, Brummen en Zutphen; onderbrenging in hotels en bij particulieren.

⁴ Omvat tevens Schiedam en Dordrecht

⁵ De omvang van de eerste groep die arriveerde, in Noordwijk arriveerde de eerste groep van 80 in maart (Noordwijk omvat tevens Leiden).

ENGELSEN	jan	mei	juli	aug	sep	okt	nov
Den Haag	804		5639	5412	5136	4657	1812
Leeuwarden			51	54	51	330	387
Nijmegen ⁶			109	102	84	52	14
Noordwijk ⁷			85	90	86	93	93
Urk		13	57	67	60	37	—
Wierickerschans		3	1	3	3	4	—

⁶ Barak op terrein „Zonnebloem” voor burgers en officieren.

⁷ Eerste groep van 10 in maart.

Medische verzorging

Vershillende instanties speelden een rol bij de medische verzorging. Het Nederlandsche Roode Kruis verleende medewerking bij de transporten. Het Britse Rode Kruis zorgde, in samenwerking met de YMCA en onder Nederlandse supervisie, voor de eigen krijgsgevangenen in Den Haag. Het was echter niet noodzakelijk verpleegsters uit Engeland te laten komen, als de Nederlandse verpleegsters maar Engels spraken. Dat had een speciale reden, want Williams wees op:

... barbed wire disease and suchlike ailments (. . .) I am told that one of the symptoms of the trouble is that the men cannot stand any foreign language. ([8] brief van Williams aan Onnen, 20 nov. 1917)

De regeling van medische zaken gaf aanleiding tot een competentiestrijd tussen Onnen en genm E. Halbertsma van de Geneeskundige Dienst van de landmacht in december 1917. Halbertsma beschuldigde Onnen ervan zaken betreffende de geneeskundige verzorging buiten de Geneeskundige Dienst om te regelen. Tevens speelde er een verschil van opvatting tussen beide generaals: Halbertsma wilde een snelle inrichting van alle voorzieningen voor de verwachte 16.000 geïnterneerden. Onnen wilde geleidelijk te werk gaan. Minder geïnterneerden behoefden constante medische zorg dan aanvankelijk was aangenomen en de komst van de geïnterneerden zou geleidelijk geschieden. Onnen meende dat de betrokken mogendheden eerst alle uitgaven moesten goedkeuren, omdat ze die later aan Nederland moesten terugbetalen, en dan zou het voor Engeland en Duitsland moeilijker zijn kritiek op het Nederlands beleid uit te oefenen. Omdat dus alle medische kwesties toch met de vertegenwoordigers der mogendheden, von Scheven en Williams, moesten worden besproken zouden dezen beter samen met Onnen de medische zorg kunnen regelen, vond Halbertsma. De Geneeskundige Dienst zou zich dan bepalen tot het uitvoeren. Daarmee werd de rol van de Inspecteur van de Geneeskundige Dienst beperkt.

Particuliere ondersteuning

Net als dat met de Belgen in 1914 was gebeurd werd ook door particulier initiatief steun verleend. Er waren plaatselijke comités, onder andere dat van E. P. de Monchy in Rotterdam en dat van gen inf jhr. H. M. van der Goes in Arnhem, maar er was ook een landelijk comité. Het Hollandsch Comité Liefdewerk, Hulp en Bijstand voor Krijgsgevangenen was opgericht op 30 oktober 1917 door jhr. J. D. Six om

... in navolging van hetgeen in Zwitserland is gebeurd, met en naast de Regeering de belangen te behartigen van de herwaarts over te dragen krijgsgevangenen. ([8] 30 okt. 1917)

Een subcomité hiervan werd geleid door mevrouw Rosen, de vrouw van de Duitse gezant, die zich vooral op hulp aan de Duitsers richtte.

Gemengde gevoelens

Over het algemeen ontvingen de geïnterneerden van de Nederlandse bevolking veel steun en harte-lijkheid, maar er waren ook problemen. Zo heerste in Rotterdam ontevredenheid over de aanwezigheid van U-bootmatrozen. Op 11 februari 1918 schreef de Amerikaanse gezant Garret aan zijn minister in Washington:

There are continual reports of clashes between Germans and Dutch, some of them involving bloodshed. This is largely due to the arrogant attitude of the former, who insisted on wearing U-boat ribbons etc., in the streets of a city, where peoples' relatives have been killed or wounded and thousands of men have been thrown out of work by the submarine warfare. [13]

Misschien overdreef de gezant ietwat, maar de 24-jarige U-bootmatroos Heinrich Fischer werd op de Schiedamschedijk tijdens een avondwandeling met enkele kameraden, met een mes gestoken door een Nederlander. Gebiedscommandant Engelbert van Bevervoorde reageerde hierop door de Duitse officieren te verzoeken de linten van de mutsen van de U-bootmatrozen te laten verwijderen.

ren, zodat ze niet meer als zodanig herkenbaar waren. Het ging overigens om een zeer klein aantal matrozen.

Van problemen van heel andere aard, met betrekking tot de Engelsen in Den Haag, verhaalt P. H. Ritter:

Een aantal Engelsche officieren werden gehuisvest in den Haag en Scheveningen, waar zij de besmetting der „Engelsche ziekte” verwekten. Want de Haagsche meisjes bleken tegen de bekoring van de sportieve, slanke Britsche boys niet bestand. Het leren van Engelsch kwam, vooral bij de niet-intellectueelen, zeer „in de mode”, waarbij meestal met de vervoeging van 't werkwoord „to love” werd begonnen. Ook veroorzaakte hun verblijf in en nabij de residentie, zeer gevoelige stijging in de woonhuren. Want overal namen de Britsche khakiërs, die dikwijls goed konden dokken, woningruimten in beslag, die toch al zoo schaars en kostbaar waren door den heerschenden woningnood. ([5]blz. 296)

Gemopperd werd ook over de te goede voeding, die de geïnterneerden zouden krijgen:

Gezonde, jonge, lanterfantende, vreemde kerels in den Haag krijgen dagelijks melk en een eitje, terwijl onze eigen kraamvrouwen en teringlijders er vergeefs naar zitten te hunkeren. [14]

Werk, lering en vermaak

In Zwitserland had Onnen gezien, dat werken door geïnterneerden verplicht was. Het werd gezien als therapie. Met grondstoffen uit het eigen land maakten de geïnterneerden produkten die ook weer werden teruggestuurd. Sommigen waren in de Zwitserse economie zelf werkzaam, maar alleen op plaatsen waar men niet concurreerde met Zwitserse arbeid. Dat zelfde principe wilde Onnen ook in Nederland toepassen. Hij meende:

Uit mijne ervaring, in zake interneering, is mij gebleken, dat er tegen slechte gewoonten, verkeerde handelingen, opkomende en bestaande zenuwziekten enz., van de geïnterneerde slechts één afdoende geneesmiddel bestaat, nl.: Arbeiden. ([8] brief van Onnen aan Buitenl. zaken, 16 okt. 1917.)

In de loop van 1918 kwam een aantal geïnterneerden aan een baan, van stalknecht of mijnwerker tot leraar.¹⁰ Het Nederlandse bedrijfsleven had veel belangstelling voor met name gespecialiseerde vakmensen. Een geïnterneerde Britse burger, Bloomer, „a well known professional football player”, werd trainer van Blauw-Wit in Amsterdam [8]. Toch werd er in de Nederlandse economie maar door zo'n 100 geïnterneerden gewerkt [12]: de meesten werkten in de interneringskampen zelf, in eigen werkplaatsen, bibliotheken, drukkerijen enz.¹¹ Scholing was mogelijk in vele vakken, tot aan speciaal universitair onderwijs voor geïnterneerden toe. De tijd die nog over was, konden de geïnterneerden vullen met musiceren, toneelspelen, het bezoeken van voorstellingen, roeien en vele andere sporten, wandelingen en excursies, lezen en allerlei festiviteiten.

Dat alles moge de indruk wekken van een goed leven, toch werden er verschillende ontvluchtingspogingen gedaan, vooral uit de barakkenkampen Hattem en Wolfheze. In totaal ontsnapten 88 geïnterneerden, waarvan er 38 niet meer konden worden achterhaald, ondanks de verklaring van Duitsland en Engeland dat zij gevluchten zouden terugzenden. Nederland kon men juridisch niet verantwoordelijk stellen, aangezien de volkenrechtelijke plicht tot internering van deze groep niet bestond.

De transporten onderbroken

Op 6 juni 1918, kort na het vertrek uit Boston, boorde een torpedo zich in de romp van het hospitaalschip „Koningin Regentes”. Door een gelukkig toeval waren er weinig mensen aan boord,

¹⁰ Over het zich aanbieden als leraar door geïnterneerden werden in de Tweede Kamer vragen gesteld door Van Idsinga, maar de minister meende dat er niet werd geconcurrerd.

¹¹ Van de Duitsers werkten sep./okt. 1918: 460 in de „Nationale werkplaats” Wolfheze, 280 in de „Nationale werkplaats” Hattem, 90 in de Orthopedische werkplaats Schiedam en 168 bij de Keizerlijke ambassade te Den Haag. Er studeerden 350 aan verschillende scholen in Rotterdam, 95 aan de Leidse universiteit en 60 aan andere universiteiten. In de „Nationale werkplaatsen” werd met grondstoffen uit het eigen land geproduceerd ten behoeve van dat land. De Nederlandse economie stond dus daarbuiten.

hoewel enkele slachtoffers, werknemers van de SM Zeeland, waren te betreuen. Tevens was de „Sindoro” in de nabijheid om hulp te verlenen. Meteen kwam er een einde aan de krijgsgevangentransporten. Was het wel een torpedo? Sommige getuigen verklaarden dat een mijn de oorzaak moest zijn geweest. Onderzoek resulteerde echter in de conclusie dat een torpedoaanval moest hebben plaatsgevonden, hoewel geen resten van het projectiel werden teruggevonden om de nationaliteit te kunnen vaststellen. Duitsland en Groot-Brittannië ontkenden alle betrokkenheid. Niet alleen stopten alle transporten door deze gebeurtenis tot begin september, in Nederland gingen geluiden klinken in de trant van: waarom maken Engeland en Duitsland geen gebruik van hun eigen schepen? Moet Nederland meer voor andermans onderdanen overhebben dan die staten zelf? Nederland mag dan veel vriendelijke woorden uit Engeland en Duitsland krijgen, onze diensten bewegen die landen geenszins een welwillender houding aan te nemen ten opzichte van de Nederlandse in- en uitvoerproblemen. Die staten willen geen schepen voor humanitaire doeleinden afstaan. Deze geluiden bewogen echter de Nederlandse regering niet tot een beëindiging van de transporten. Met de „Sindoro” en de „Zeeland” werden ze voortgezet.

Juridische haken en ogen

In het internationale recht was het begrip „geïnterneerde krijgsgevangene” nieuw. Welke volkenrechtelijke achtergrond had de internering, zoals die in de Eerste Wereldoorlog plaatsvond, en hoe heeft die ervaring aanzet gegeven tot verdere uitwerking van repatriëring en internering in het internationale recht?

„De humaniteit bewaren ondanks de werkelijkheid van de oorlog” [15], dat is het doel van rechtsregels in oorlogssituaties en tegen die achtergrond werd in 1874 in Brussel de eerste poging gedaan tot codificatie van regels over de internering van gewonde soldaten in neutrale landen [16]. Praktijkervaring daarmee had men toen eigenlijk nog niet, alleen in de Frans-Duitse oorlog van

1870 had internering van militairen in neutrale landen. Zwitserland en België, op grote schaal plaatsgevonden, maar dat waren legers geweest die door het krijgsverloop op neutraal gebied waren terechtgekomen. In Brussel werd geen overeenstemming bereikt over een verdragstekst, maar de artikelen over internering die toen waren opgesteld vonden bijna letterlijk hun plaats in de verdragen van de Eerste en Tweede Vredesconferentie van Den Haag (resp. 1899 en 1907). Uit die conferenties vloeide het Landonzijdigheidsverdrag voort, dat de plicht tot interneren van vreemde militairen door neutrale staten beschrijft als zij op het grondgebied van de neutrale staat worden toegelaten. Op die basis vond de internering van de Belgische militairen in 1914 plaats.

Behalve dat oorlogsrecht bestonden de Conventies van Genève van 1906 en 1908 die de mogelijkheid van uitwisseling van zieken en gewonden via neutraal gebied of de internering van die groep aangeven.

Toen Nederland in 1914 plotseling met massale internering werd geconfronteerd bleek dat het internationale recht vele zaken ongeregeld had gelaten. Die leemten probeerde men op te vullen met de wet van 31 december 1914 „houdende straf- en tuchtrechtelijke voorzieningen betreffende de hier te lande geïnterneerde militairen van een buitenlandsche mogenschap” [17]. In 1918 werd die wet ook van toepassing verklaard op de geïnterneerde krijgsgevangenen. Gedetailleerder regelingen voor de dagelijkse gang van zaken werden in september 1917 door Onnen opgesteld, naar Zwitsers voorbeeld.¹²

Die leemten in het internationale recht werden door alle staten geconstateerd. Nog nooit waren zij geconfronteerd met zulke grote aantallen krijgsgevangenen over zo'n lange periode. De bilaterale regelingen, tot stand gekomen via neutrale bemiddeling, moesten het doen zonder voorbeelden uit het verleden. De neutrale staten die

¹² Het betreft hier: „Organisatie van de Internering van Krijgsgevangenen in Nederland”, „Organisatie van de werkzaamheden der geïnterneerden” en „Algemeene Instructien voor het Nederlandsch personeel belast met het toezicht op geïnterneerde krijgsgevangenen”.

hun diensten aanboden waren Zwitserland, de VS en Nederland. In de periode 1915-18 bemiddelden zij in een tiental overeenkomsten aangaande uitwisselingen van medisch personeel, gewonden en verminkten en valide krijgsgevangenen en internering van verschillende categorieën [4][18]. In de Eerste Wereldoorlog werden aldus criteria geformuleerd, niet alleen over de behandeling van krijgsgevangenen in vijandelijk gebied maar ook voor de repatriëring en internering op neutrale grond. Dat werd niet vergeten, ondanks het feit dat de wapenstilstandsovereenkomst van 11 november 1918 alle regelingen op dat gebied voor vervallen verklaarde. Die criteria hebben hun weg gevonden naar het Verdrag van Genève van 27 juli 1929 betreffende de behandeling van krijgsgevangenen. Aan dat verdrag werd een model-overeenkomst toegevoegd „betreffende de rechtstreekse terugzending naar hun land en de onderbrenging op onzijdig gebied van krijgsgevangenen wegens gezondheidsredenen” [19]. Daarin werd vastgelegd aan welke medische criteria krijgsgevangenen moeten voldoen om te worden geïnterneerd of gerepatriëerd. In uitgebreidere vorm is die model-overeenkomst opnieuw opgenomen in het Verdrag van Genève betreffende de behandeling van krijgsgevangenen, van 12 augustus 1949. Tevens werd in dat verdrag een reglement over gemengde geneeskundige-keuringscommissies opgenomen. Geneeskundig onderzoek van krijgsgevangenen moet worden gedaan door twee neutrale artsen samen met een arts van het land dat gevangen houdt [20].

Opvallend is dat één aspect geen internationaal-rechtelijke navolging heeft gekregen: repatriëring of internering alleen op grond van langdurige krijgsgevangenschap, bv. langer dan 18 maanden [21]. Misschien speelt daarbij een rol, dat medewerking daaraan een schending van de neutraliteit kan worden geacht [22]. In de jaren 1914-18 zag men in Nederland en Zwitserland dat echter beslist niet zo. In Nederland gingen zelfs stemmen op alle krijgsgevangenen uit humanitaire overwegingen via neutrale staten naar huis te sturen ([14]10 juli).

De Tweede Kamer en de afronding

Tot slot nog een kwestie die de Tweede Kamer heeft beziggehouden en die de episode van de internering — die in november en december 1918 haar einde vond via repatriëring — nog een staartje gaf: de financiële afwikkeling en de leveranties van voedsel, brandstof en bouwmaterialen door de mogendheden.

In de overeenkomst van 2 juli 1917 was bepaald, dat huisvesting en voeding van de geïnterneerden volledig door hun eigen regeringen zouden worden verzorgd. In maart 1918 vroeg het kamerlid Van Veen aan de minister van buitenlandse zaken of die verplichtingen wel werden nagekomen. Zou, aangezien de graaninvoer voor Nederland problematisch was, dan niet in overweging moeten worden genomen de overbrenging van de krijgsgevangenen te staken? Loudon antwoordde dat niet alles in natura werd ingevoerd maar dat aan de mogendheden werd meegedeeld hoeveel kosten Nederland maakte, kosten die, daarop vertrouwde Loudon, zouden worden vergoed. Hij zag dan ook geen reden de transporten te staken [11] anrh. 159 en 175, 1918).

De staatsbegrotingen 1917 en 1918 droegen de lasten van het verblijf. Die van 1917 moest met f 30.000 worden verhoogd wegens de kosten voor de oprichting van de Dienst internering en de gebiedscommando's met hun kampen, die van 1918 met f 24 miljoen omdat men erop rekende f 2 miljoen per maand te moeten voorschieten. Het aantal geïnterneerden was echter geringer dan aanvankelijk aangenomen, de werkelijke kosten bedroegen uiteindelijk slechts f 13 miljoen.

De opmerkingen uit de Kamer bij de behandeling van de begrotingen van Buitenlandse zaken behelsden voornamelijk de kwestie van terugbetaling, met 4,5% rente, waartoe Duitsland en Engeland zich hadden verplicht. Kon men daarop vertrouwen? Tevens waren Kamerleden ongerust over de extra aanslag die op de al schaarse voedselvoorraden en woningen werd gedaan. In december 1918 meldde minister Van Karnebeek dat Duitsland roggemeel had gezonden en Engeland „verschillende soorten levensmiddelen”. Voor

meer huisvesting in barakken in plaats van bestaande woningen voelde de minister niets ([11] Bijl. 418, 6 juni 1918; 38 en 118, okt./nov. 1918; mem. v. antw. 8 aug. 1918).

Het voorgeschoten geld werd inderdaad terugbetaald. Over Englands schuld kon de minister bij de behandeling van de begroting in december 1920 meedelen dat die was voldaan. Op het Duitse geld moest langer worden gewacht maar dat is, gezien de chaotische toestand die in Duitsland heerste na de revolutie die de keizerlijke regering verdreef, niet verwonderlijk. Op 23 januari 1922 antwoordde de minister op vragen tijdens de behandeling van de begroting, dat Duitsland de vorderingen wegens de internering gedeeltelijk had afbetaald. Het resterende part werd verrekend met vorderingen die de Duitse regering op Nederland had ([11] nota Van Karnebeek, 21 dec. 1920, en begroting BZ 1922). Hiermee was voor Nederland de episode van de internering afgesloten.

Conclusie

In dit artikel is een tot nu toe vrij onbekend aspect van de geschiedenis van Nederland in de Eerste

Wereldoorlog enigszins in kaart gebracht. Onderzoek daarnaar heeft niet alleen een historische maar ook een actuele waarde.

Ten eerste op het gebied van vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid. Nederland werd in de Eerste Wereldoorlog onvrijwillig overspoeld met vreemdelingen, burger-vluchtelingen en ook militairen, maar besloot toch, uit humanitaire overwegingen, vrijwillig enkele duizenden extra op te nemen. Men had het lijden in de landen rondom ons gezien, men had gezien wat Zwitserland deed, men had ervaring met internering en uitwisseling van gewonden. Tegen die achtergrond kon een land, met een traditie van humanitaire en juridische oplossingen voor conflicten, overgaan tot die daad. Daarbij kwam natuurlijk wel dat de hele operatie plaatsvond op kosten van Duitsland en Engeland. Tegenwoordig spelen oorlogen zich verder van onze grenzen af, maar de media brengen ze dichterbij dan ooit. De uitdaging waarvoor Nederland staat, blijft in feite dezelfde.

Ten tweede op het gebied van de ontwikkeling van het humanitaire oorlogsrecht. Het oorlogsrecht is veel gekritiseerd, vooral omdat aansprakelijk-

SLOT ONDERAAN BLZ. 2463

Literatuur

1. W. de Vries — *Med. Sectie Mil. Geschiedenis Landmachtstaf*, dl 3. Den Haag (1980)90.
2. J. D. Schepers — *14-18 de Eerste Wereldoorlog*, dl 3. afl. 55. Amsterdam Boek, Amsterdam (1976) 1323.
3. Th. L. Leclercq — *Het informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis 1914-1918*. Den Haag (1924)125.
4. G. Cahen Salvador — *Les prisonniers de guerre 1914-1919*. Parijs (1929)216.
5. P. H. Ritter — *De donkere poort* (2 dln). Den Haag (1931)206.
6. *Nouten ministerraad*, 28 juli 1917. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv.nr. 2.02.05).
7. I. Grunberg — *La Suisse neutre et vigilante. Comment la Suisse a maintenu sa neutralité et comment elle a assuré la sécurité du pays*. Genève (1917)41.
8. Min. v. buitenlandse zaken — *Arch. Dienst geïnterneerde krijgsgevangenen*. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv.nr 2.05.17).
9. L. Mamet — *La chute d'Anvers et l'internement des soldats belges en Hollande*. Brugge (1934).
10. *Dossier Onnen*. Geniemuseum, Vught.
11. *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal Staatsuitgeverij*, Den Haag.
12. *Maandschrift Bureau voor de Statistiek* (1918)208.
13. C. Smit — *Bescheiden betr. de buitenlandse politiek van Nederland 1848-1919* (RGP 146). Den Haag (1974)(8).
14. *Dagblad van Noord-Brabant* (1918)(23 juli).
15. F. Kalshoven — *Zwijgt het recht als de wapens spreken?* Den Haag (1985)12.
16. M. E. Kronenberg — *International law notes*, dl 3 (1918)(26)91.
17. *Staatsblad* (1914)(666); (1918)(409).
18. C. Parry — *The consolidated treaty series*. New York (1981).
19. *Verzameling internationale verdragen*. KMA. Breda (1935)34.
20. *Verdragenbundel*. Militair-juridische dienst KI (1969)82.
21. C. Plassmann — *Das Kriegsgefangenenrecht und seine Reform*. Berlijn (1928)11.
22. J. P. A. François — *Handboek van het volkenrecht*. Zwolle (1933)499.